

Ignáth Éva

Magyarország és a Bretton Woods-i ikrek

Magyarország 1982 májusában lett a Nemzetközi Valutaalap (IMF) tagja, majd csatlakozott a Világbankhoz (IBRD – Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank) is. A nyolcvanas évek elején valóra vált csatlakozást hosszú, több évtizedet átívelő viták, dilemmák, puhatolózások, lavírozás előzte meg. A világgazdasági környezet alakulása, a konjunktúra és recesszió kettősének váltakozása meghatározó volt a magyar gazdaságpolitika számára. A globális gazdaság alakulásának szintjén a Bretton Woods-i rendszer felemelkedését, zenitjét és felbomlását nem lehet megkerülni, ugyanakkor a szűkebb (nyugat-európai) környezetet tekintve az európai integráció formálódását, a közös piac létrejöttét sem szabad figyelmen kívül hagyni. A világgazdaságra a világpolitika is hatással volt a hidegháborús időszakban, így erre a vetületre is ki kell térni az elemzésben. Maga az ötlet, hogy az ország felvételét kérje a Bretton Woods-i ikerszervezetekbe, nem volt új keletű, azonban a hidegháborús környezet behatárolta a mozgásteret. A két nagyhatalom hullámozó viszonya, amely a nagyfokú szembenállás és a kooperáció kettőse között ingadozott, meghatározó volt Magyarország számára az IMF tagság szempontjából. A világpolitika és globális gazdaság kapcsolatát mi sem mutatja jobban ebben az időszakban, mint az olajárrobbanások a hetvenes években, s ezek hatása magára a nemzetközi valutáris rendszerre, és a világkereskedelemre.

Magyarország kis, nyitott gazdasággal rendelkező ország, amely a vizsgált időszakban is nagyban függött a külföldtől. Ezt támasztja alá, hogy a magyar fizetési mérlegben a külkereskedelmi mérleg meghatározó szerepet játszott. A hidegháborús viszonyok mellett a gazdasági folyamatok, a nemzetközi pénzügyi hangulata, változása is meghatározó volt hazánk szempontjából. A folyamatok vizsgálatával látható, hogy a két szuperhatalom közötti viszonyok rendeződése, az enyhülés korszaka nagy változást jelentett a magyar gazdaság szempontjából is. Ennek kapcsán a nemzetközi pénzügyi helyzet változását is vizsgálja az írás. Jelen dolgozat a hidegháború politikai, gazdasági folyamatai mellett, azokkal összefüggésben veszi górcső alá a magyar csatlakozási kísérleteket. Rávilágít arra, hogy az egyes mérföldkövek esetében milyen mozgatórugók játszottak szerepet a döntésekben. A magyar külkereskedelem irányait vizsgálva a KGST-országok, a szocialista reláció is fontos volt, mégis a vizsgálat szempontjából a dolgozat elsősorban a nyugati, konvertibilis valuta relációra koncentrált. Ennek oka, hogy a konvertibilis valutában elszámolt külkereskedelem alakulása volt az, amely az ország eladósodásához hozzájárult, másrészt rubel viszonylatban az áruszállítások, az Szovjetunióba irányuló magyar export volumenének növelése, a beruházásokban való részvétellel való deficit csökkentés, valamint a világpiaci ár alatt eladott, a magyar szükségletet jóval meghaladó szovjet részről érkező kőolaj import mind hozzájárult ahhoz, hogy az adott relációban az adósságokat a nemzetközi pénzügyi helyzettel eltérően értelmezzék. Mindehhez hozzájárult az elemzők által is emlegetett szovjet birodalmi tudat, amelyet ugyancsak megvilágít a szerző. Tehát, a világgazdasági, nemzetközi pénzügyi folyamatok mellett, azok hatásait

is megmutatva, a szovjet pénzügyi védőernyő alakulását is láttatva vizsgálja jelen cikk a magyar IMF és Világbank csatlakozás folyamatát a hidegháború időszakában.

A világháborút követő talpra állás és az annus mirabilis

1945-ben, a második világháború európai szakaszának lezárultával kezdetét vehette a gazdaság helyreállítása, az újjáépítés megkezdése. Számos, a témával foglalkozó szerző leírta, hogy a háborús pusztítások – túl az emberáldozatok tragikus számán – az európai országok gazdaságában nagyon komoly károkat tett. Gyárak, infrastruktúra semmisült meg, a háborús gazdaságból történő áttérés a béke időszakára nagy nehézségek árán ment végbe. A legyőzött országok helyzetét tovább nehezítette a háborús jóvátétel kérdése. Az európai győztes hatalmak is nehéz helyzetben voltak, területüket a pusztítás ugyanúgy elérte. A nemzetközi kereskedelmet is újra kellett építeni. Sok helyütt a pénzforgalom is minimális lett, a nemzeti pénzeszközök értékét újra meg kellett határozni. A világháború időszaka változást okozott a nemzetközi gazdasági erőviszonyok tekintetében is: egyértelműen kiemelkedett gazdasági hatalmként az Amerikai Egyesült Államok.¹ Gazdasági és pénzügyi erejét latba vetve, az USA volt az a hatalom, amely a világháborút követő pénzügyi-gazdasági rend alapjait meghatározta.

A háborút követő rendezés gazdasági vetületéről, az új nemzetközi valutáris rendszer alapelveiről, működéséről, intézményeiről még a világháború alatt elkezdődtek az egyeztetések. 1944. július 22-én a New Hampshire-ben található Bretton Woods-ban 44 ország aláírta a Bretton Woods-i egyezményt, megteremtve ezzel az IMF-et és a Világbankot. Az egyezményt magát nemzetközi pénzügyi konferencia előzte meg, ahol a szövetséges és társult hatalmak egyeztettek az új nemzetközi intézményekről. A Nemzetközi Valutaalap és a Világbank felállítása kapcsán megegyezés született 1944-ben, azonban a tárgyalófelek egy harmadik szervezetről is tárgyaltak, a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezetről (ITO), amelyről végül nem sikerült megegyezniük. A nemzetközi kereskedelmet érintő együttműködés szerződéses formába való öntéséről azonban nem mondtak le az országok: 1947-ben megszületett a GATT.

A Bretton Woods-i írekre visszatérve, a szükséges számú (29) ratifikációt követően az IMF 1945. december 27-én született meg hivatalosan, a Világbankkal együtt. Arról azonban nem szabad megfeledkeznünk, hogy az eredeti elképzelések alapján az IMF és a Világbank szerepe más-más volt, és különbözött a ma felvállalt funkciótól. A Világbank feladata volt, hogy az európai ipari fejlett országok háború utáni talpra állását segítse. Az IMF feladata az volt, hogy a amerikai dollár és az IMF többi tagjának valutái közötti rögzített, de kiigazítható árfolyamot felügyelje, az árfolyam-stabilitást segítse. Magának a dollár-arany standard rendszernek alapköve volt a valuták rögzített

¹ Olyan, szakirodalomban sokszor említett okok játszottak ebben szerepet, mint például a területi, infrastrukturális rombolás elkerülése, az ipari termelés felfutása, amely nem csupán a hadiipar számára termelt, hanem a fogyasztási cikkek piacára is, a hadi- és egyéb anyagok, termékek eladása a szövetségeseknek, az aranytartalék felhalmozása.

(ellenőrzött kiigazítás melletti) árfolyama a konvertibilitás fokozatos megteremtése mellett.

A negyvenes évek második felére jellemző volt a tőke iránti kereslet felfutása, a dollárínség, amelyet ki kellett elégíteni. Másrészt, amerikai szemszögből nézve, a megtermelt javakat a hazai piac már nem volt képes felszívni. Kereslet lett volna rá, hiszen az európai államok újjáépítéséhez, a gazdasági viszonyok normalizálásához szükség lett volna ezen javakra, ám fizetőképes keresletnek híján volt ekkor a világgazdaság. A fizetőképes kereslet megteremtését célozta a Marshall-terv meghirdetése.² A Marshall-terv keretében 16 nyugat-európai ország mintegy 12 milliárd dollárhoz jutott hozzá 1951-ig, hogy gazdaságát helyreállítsa. A terv keretében az OEEC-n keresztül szétosztott pénzeszből 9,2 milliárd dollár vissza nem térítendő segély volt, mintegy 1,2 milliárd dollár alacsony kamatozású kölcsön került átutalásra, a fennmaradó 1,6 milliárd dollárt pedig az Európán kívüli kereskedelem fellendítését célzó pénzügyi segélyként osztották szét.³

Ezen a ponton mindenképpen ki kell térni a két formálódó tömb szembenállására is, hiszen a hidegháború kezdetén vagyunk. A Szovjetunió és a háború alatti szövetségesi (Nagy-Britannia, USA) kooperációjában már a potsdami konferencia idején (1945. július 17 – augusztus 2.) törés mutatkozott. Problémák adódtak mind a németországi és osztrák felosztási zónák közötti kapcsolatokban, mind pedig a legyőzött országokban a Szövetséges Ellenőrző Bizottságok működésében. Retorikai szinten 1946-ban történt először változás: Sztálin egyik beszédében már használta az akkor szitokszónak számító 'imperialista' kifejezést a korábbi szövetségesi tekintetében. Nem sokkal később Winston Churchill fultoni beszédében már egy Európára leereszkedő vasfüggönyről beszélt. Egyre világosabb lett az is, hogy azokban a legyőzött országokban, ahol a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon belül a szovjet félnek volt nagyobb súlya, elkezdődött a kommunista rendszer kiépítése⁴. Részben ezekre a változásokra, részben pedig a görögországi polgárháború fejleményeire reagálva, 1947 márciusában, Harry S. Truman elnök fogalmazta meg a feltartóztatás doktrínáját, amely már az ún. kommunista veszély megállíthatását célozta. Ugyanakkor a korábban említett Marshall segélyből nem zárták ki sem a Szovjetuniót, sem a formálódó szatellit országokat. A párizsi egyeztető tárgyalásokon mind a moszkvai vezetés, mind a csehszlovák és a lengyel kormány képviseltette magát – ugyanakkor az egyeztetések végső szakaszánál már kivonultak.

A Marshall-segély Nyugat-Európa számára valóban a gazdasági felemelkedést jelentette. Az ötvenes évekre érezhető volt a fejlődés, a tőkebefektetések felfutottak, a

² Marshall amerikai pénzügyminiszter 1947. június 5-én hirdette meg a róla elnevezett programot. Ennek keretében az európai országok részben segély, részben kedvezményes hitel formájában jutottak dollárhoz. Az USA kikötése többek közt az volt, hogy a segély, és hitel szétosztását az európai államoknak maguknak kell megszervezniük. Ennek hatására jött létre az Európai Gazdasági és Együttműködési Szervezet (OEEC).

³ BÁGER Gusztáv – SZABÓ-PELSŐCZI Miklós: A Marshall-tervtől az új egyensúlyi helyzetek felé. In: *Közgazdasági Szemle*, 1998. január. 88.

⁴ Az újjáalakult történelmi pártok feldarabolása, népfront ernyő alá vonása elkezdődött, politikusokat kényszerítettek emigrációba, vagy vetettek börtönbe. A választásokon pedig a kommunista pártokat hozták ki győztesnek.

termelés növekedett, a külkereskedelem is virágzott. Az 1957-ben a római szerződéssel létrejött Európai Gazdasági Közösség egészen 1973-ig aranykorát élte, gazdasági fejlődése példa értékű volt.

Magyarország helyzete a hidegháború kezdetén

Magyarország gazdasági helyzete a második világháborút követően katasztrofális volt. Gyárak, üzemek, lakóházak, mentek tönkre a bombázások és a frontvonalak vonulása miatt, a közlekedés gyakorlatilag megbénult, miután a közutakat, a hidakat, a vasútvonalakat és vasúti hidakat vagy bombatámadás érte, vagy felrobbantották. Emellett a háború végén a Vörös Hadsereget kísérő rekviráló csapatok a megmaradt gyárakat, üzemeket is leszerelték, de mindent vittek, ami a szovjet talpra állást segíthette (vasúti kocsik, sínek, telefonkábelek, stb.).⁵ Számadatokat tekintve, a háborús károk összege (1938-as árfolyamon számolva) 22 milliárd pengő volt (kb. 4,4 milliárd USD). Ez az 1938-as nemzeti jövedelem ötszöröse volt. A vállalatok 90%-át érte károsodás, a vas- és fémipar 48,1%-os, a vegyipar 48%-os veszteséget szenvedett. A mezőgazdaságban is rossz volt a helyzet, hiszen az 1944-es földmunkák jórészt elmaradtak a frontvonalak mozgása miatt, s az állatállományt is jelentős kár érte.⁶ A lakosság élelmiszer ellátása akadozott, elterjedt volt a cserekereskedelem (a városi lakosok ingóságait, ruháikat, ékszereiket cserélték vidéken élelmiszerre).⁷

A központi kormányzatnak a fent említett helyzet orvoslásához, a jótételekre, a közlekedés újjáindításához, az újjáépítés megkezdéséhez és a termelés beindításához is pénzre volt szüksége. A banki hiteltevékenység 1945 első felében leállt, de még 1946-ban is minimális volt, részben a bankjegykibocsátás szüneteltetésének, részben pedig a hitelek, követelések behajthatatlanságának köszönhetően. A hitellehetőségek hiánya, a bevételt növelni kívánó intézkedések kudarcá⁸ azonban azt eredményezte, hogy fedezetlen bankjegykibocsátásokba kezdett a kormány.⁹ A pengő gyorsan veszített értékéből, addig nem látott inflálódást felmutatva: 1946 júliusában az árak egy nap alatt 300%-kal emelkedtek, az 1945 júliusi egy pengő egy évre rá 50 milliárd pengővel volt egyenlő.¹⁰ Égető szükség volt egy értékálló pénz bevezetésére, amellyel az említett mértékű infláció megfékezhető. Ugyanakkor ehhez szükség volt az ipari termelés újjáindítására, a közlekedés helyreállítására – tehát olyan árukészletek

⁵ A rekvirálásokról bővebben: FISCHER Ferenc: A kétpólusú világ, 1945-1989. Tankönyv és atlasz. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005. 42.

⁶ Adatok forrása: Magyarország a XX. században. [Második kiadás] Szerk: Balogh Sándor, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Jakab Sándor, Pritz Pál, Romsics Ignác. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 262.

⁷ Történelem IV. 1944–1990. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

⁸ 1945 második felében a kiadások 7%-át fedezték a kormányzati bevételek. PETŐ Iván – SZAKÁCS Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 6.

⁹ Magát a pénzmennyiséget a kormány pénzkibocsátásán kívül a szovjet katonai kormányzat pénzkibocsátása, valamint a nyilas kormányzat által Nyugatra szállított pengőmennyiség visszaáramlása is növelte – ezzel hozzájárulva a pengő elértéktelenedéséhez, és az infláció növekedéséhez. PETŐ – SZAKÁCS 1985: 6–7.

¹⁰ Történelem IV. 1991.

megtermelésére, amely alapja lehet az új pénz kibocsátásának. A helyzetet mindenképpen megkönnyítette, hogy az Egyesült Államok visszaszolgáltatta a Magyar Nemzeti Bank 1944-ben elvitt aranykészletét.¹¹ Az új pénz, a forint 1946. augusztus 1-jén került bevezetésre.

1. táblázat¹²

A pengő elértéktelenedése

Időpont	Átlagos napi áremelkedés (%)	A feketepiaci dollárfolyam (pengő) az időszak utolsó napján
1945 július	1	1320
augusztus	2	1 510
szeptember	4	5 400
október	18	23 500
november	15	108 000
december	6	290 000
1946 január	2	795 000
február	18	2 850 000
március	11	17 750 000
április	60	232 000 000
május	1 012	59 000 millió
június első fele	504	7 600 000 millió
június második fele	8 504	42 000 billió
július első hete	45 904	22 000 000 billió
július második hete	53 214	481 500 trillió
július harmadik hete	45 014	5 800 000 000 trillió
július negyedik hete	158 486	4 600 000 quadrillió

Egy billióban 12, egy trillióban 18, egy quadrillióban 24 nulla van.

Mindezek mellett az országot terhelte a területén állomásozó Vörös Hadsereg¹³ ellátásához való hozzájárulás, a SZEB költségei, valamint az 1945. január 20-i fegyverszüneti szerződésben lefektetett, és az 1947-es békeszerződésben megerősített jóvátételi kötelezettségek.¹⁴

A gazdaság nehéz helyzetéből való kilábalás kapcsán felmerült a hitelek felvétele is. Emellett, 1946-ban a Nagy Ferenc kormány berkein belül javaslatot tettek arra is, hogy Magyarország próbáljon meg csatlakozni a Bretton Woods-i ikerintézményekhez. Ennek a felvetésnek abban az időpillanatban nem volt realitása, miután az IMF-hez és a Világbankhoz való csatlakozás előfeltétele volt, hogy a békeszerződést aláírja és ratifikálja az adott ország. Ezt erősítette meg 1946-ban és 1947-ben Szász Sándor, aki a

¹¹ Egyes források szerint ez kb. 35 millió USD volt (lásd Magyarország a XX. században, 292.).

¹² A táblázat adatainak forrása: PETŐ – SZAKÁCS 1985: 9.

¹³ A Vörös Hadsereg 1946 februárjától a Szovjet Hadsereg nevet viselte.

¹⁴ Az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés szerint Magyarország a Szovjetuniónak 200, Jugoszláviának 70, Csehszlovákiának 30 millió USD-t volt köteles fizetni, hat év alatt.

washingtoni magyar nagykövetség gazdasági tanácsadója volt, és aki a Bretton Woods-i intézményekkel kapcsolatban tapogatózott a nyugati diplomáciai körökben. 1946 októberében keltezett levelében kifejtette, hogy a világháború vesztes országai csak azután csatlakozhatnak a két intézményhez, ha aláírták a békeszerződést. Szász ugyancsak leírta, hogy nincsenek még szilárdan lefektetett, és alkalmazott alapelvek a csatlakozás kritériumaira vonatkozóan, és van néhány nyitott kérdés a működéssel kapcsolatban is. Ami biztosan kiderült, az az, hogy a Világbankhoz csak az IMF tagságot követően lehet csatlakozni.¹⁵ Szász Sándor az IMF diplomaták körében puhatolódzott egyrészt a tagság feltételeit illetően, másrészt aziránt is, hogy az igazgatótanács tagjai támogatnák-e a magyar csatlakozást. A reakció az IMF részéről meglehetősen tartózkodó volt, más vonalra is terelték az érdeklődést – utaltak arra, hogy a magyar fél a tapogatózást bilaterális alapon kell, hogy folytassa, elsősorban a brit és az amerikai felet kellene megkeresnie, majd a többi, az igazgatótanácsban részt vevő ország külügyminisztériumát. 1947 elején még bizakodó hangulat volt jellemző, Szász úgy vélte, hogy sikerül megszerezni a brit és az amerikai támogatást. Megerősítést nyert az is, hogy az igazgatótanács többi tagjának¹⁶ támogatását is bírni kell, mielőtt a felvételi kérelmét az ország benyújtaná.¹⁷

Azonban az 1947-es év a kedvezőtlen fordulatok esztendeje volt hazánk számára. A két korábbi győztes fél szembenállása, a két tömb formálódása folytatódott, emellett a keleti tömbben a kommunista pártok hatalmának megerősítése, az ellenzék felszámolása felgyorsult. A kedvezőtlen folyamatok nem kerülték el az Egyesült Államok figyelmét sem, Harry S. Truman elnök 1947. június 14-én kelt állásfoglalásában elítélően szólt azokról az eseményekről, amelyek Magyarországon (és emellett Bulgáriában és Romániában) folytak: a fennálló rezsimet elnyomó rendszernek bélyegezte.¹⁸ A hazai politikai változások kapcsán, július 10-én Magyarország hivatalosan elutasította a Marshall segélyben való részvételt.

¹⁵ Szász Sándor a washingtoni magyar követség gazdasági tanácsadójának jelentései és feljegyzései a Nemzetközi Pénzügyi Alapba és az Újjáépítési és Fejlesztési Bankba való belépés ügyében 1946-47. MOL XIX-J-1_j 196. tétel 42 266/4/1946. 33. doboz. In: HONVÁRI János – TORDA Csaba: Magyarország csatlakozása az IMF-hez és a Világbankhoz. I. rész. Archiv net. XX. századi történeti források. 9. évf. 1. szám, 2009. Letölthető: http://www.archivnet.hu/gazdasag/magyarorszag_csatlakozasa_az_imfhez_es_a_vilagbank_hoz_i_resz.html?oldal=2

¹⁶ Igazgatótanácsi tagok ekkor: Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Brazília, Csehszlovákia, Egyiptom, Franciaország, Hollandia, India, Kanada, Kína, Mexikó, Nagy-Britannia

¹⁷ Szász Sándor a washingtoni magyar követség gazdasági tanácsadójának jelentései és feljegyzései a Nemzetközi Pénzügyi Alapba és az Újjáépítési és Fejlesztési Bankba való belépés ügyében 1946-47. MOL XIX-J-1_j 196. tétel 42 266/4/1946. 33. doboz. In: HONVÁRI–TORDA 2009. A tagfelvétel elbírálásához bizonyos adatszolgáltatásra is szükség lett volna: „ arany- és devizaállomány változások, bankjegyforgalom alakulása, nemzeti jövedelem és nemzeti vagyon alakulása, termelési adatok, külkereskedelmi forgalom.” A kvótabefizetés kapcsán fontolóra kellett volna venni, hogy a kvóta egy részét mindenképpen aranyban kellett befizetni.

¹⁸ Statement by the President on the Peace Treaties with Hungary, Bulgaria and Rumania; 1947. június 14. In: <http://www.trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=2131&st=&st1=>

Az ország IMF tagsága utáni tapogatódzás ezalatt folytatódott, s – ahogyan azt Szásznek ajánlották – az Egyesült Államokat is megkereste a magyar Külügyminisztérium hivatalos levélben azzal kapcsolatban, hogy hogyan tegye meg csatlakozási kérelmét a Bretton Woods-i intézményekbe. Az idő, a politikai változások nem kedveztek ennek a megkeresésnek – a negyvenes évek végének hangulata nem tette lehetővé, hogy egy szovjet szatellit államnak bélyegzett ország tagsága támogatást nyerjen nyugati körökben. Az Egyesült Államok az 1948 februári válaszában a magyar kormány tudtára adta, hogy az amerikai kormány nem valószínű, hogy támogatná a magyar csatlakozást.¹⁹

A magyar gazdaságra tekintve, a forint bevezetésével megindult Magyarország gazdasági fejlődése – a formálódó szovjet blokkon belül. Gazdaságpolitikáját tekintve a tervgazdaság útjára lépett, központi tervezéssel határozták meg a termelés és kereskedelem főbb számait. A háború utáni újjáépítés 1948-ra gyakorlatilag befejeződött, és 1950-re érezhető életszínvonal emelkedést volt tapasztalható. Az ötvenes években a szovjet blokk gazdaságai is növekedtek, ugyanakkor fontos látni, hogy ez a növekedés a foglalkoztatás gyors növelésének, és a termelési tényezők reallokációjának voltak köszönhető (tehát extenzív növekedésről volt szó), s nem a termelési tényezők termelékenységére javult.²⁰ Eleme volt ennek az átalakításnak az erőltetett iparosítás, a mezőgazdaságban dolgozó tömegek ipar felé terelése is. A termelés munkaintenzívá vált, a fejlett technológiákhoz egyre kevésbé fértek hozzá a térség országai, innovációt tekintve egyre inkább elmaradtak a Nyugattól.²¹ Magyarország, a magyar gazdaság szempontjából az ötvenes évek második fele sajátos fordulatot hozott. A desztalinizációs hullámnak nem csupán politikai, hanem gazdasági következményei is voltak a blokk számára. Az 1956-os magyar forradalom leverését követően hatalomra került Kádár rezsim egyfajta hallgatóságos megállapodás, társadalmi szerződés alapján működött: a rezsim politikai támogatása fejében az életszínvonal emelését (de legalább szinten tartását), viszonylagos jólétet biztosította. Ez egyrészt behatárolja majdan a gazdasági mozgásteret, másrészt a hetvenes évek folyamatait tekintve, az eladósodás politikája felé mutat.

A kubai rakétaválságot követő időszak és a déttente

A kubai rakétaválságot követő korszak, az enyhülés időszaka, mind politikailag, mind gazdaságilag virágzó korszakot jelentett a két tömb viszonylatában.²² A Szovjetunióban

19 BOUGHTON, James N.: *Silent Revolution: The International Monetary Fund, 1979-89*. 981. In:

http://books.google.hu/books?id=2NoxCmVfbPAC&pg=PA981&dq=imf++hungary+1948+application&hl=hu&sa=X&ei=UjiJUMOhJu_Y4QSyyoBQ&ved=0CDUQ6AEwAA#v=onepage&q=imf%20%20hungary%201948%20application&f=false.

20 HOLZMAN, Franklyn D. – LEGVOLD Robert: *The Economics and Politics of East-West Relations. International Organization*, Vol. 29, No. 1, 1975 tél, 275–320.

21 Meg kell említeni, hogy a technológiai lemaradást az ún. COCOM-lista alkalmazása is fokozta.

22 Ezt az időszakot Fishcer Ferenc három periódusra bontja: 1962-1969 és 1975-1979 – kooperatív konfrontáció; 1969-1975 – déttente. In: FISCHER 2005.

Hruscsov volt hatalmon az időszak kezdetén, majd 1964-től Leonyid Brezsnyev vette át a stafétát, az Egyesült Államokban John F. Kennedy, Lyndon B. Johnson, Richard Nixon, majd Henry Ford elnökségei jellemzik az említett időszakot. A kubai rakétaválságot követően a globális feszültségek csökkentek, a külpolitika rugalmasabb lett, a párbeszéd megindult a keleti és nyugati blokk között.

A hatvanas évekre a fegyverkezési versenyben az erőviszonyok kiegyenlítődni látszottak, az évtized második felében pedig már fegyverzetkorlátozási és leszerelési tárgyalások indultak meg a két szuperhatalom között. A kapcsolatokban kisebb repedést jelentett a prágai tavasz leverése 1968-ban, de a relációk hamar normalizálódtak. Fontos kiemelni a kapcsolatok rendeződése szempontjából az NSZK kancellárjának, Willy Brandtnak 1969-ben indított külpolitikai kurzusváltását, az ún. neue Ostpolitik-ot. Ennek keretében a Német Szövetségi Köztársaság (feladva a Hallstein doktrínát) szerződéses sorával rendezte kapcsolatait a szocialista blokk több országával (Szovjetunió, NDK, Csehszlovákia, Lengyelország), valamint sikerült Nyugat-Berlin helyzetének kapcsán is megegyezést elérni. Ugyancsak 1969-re datálódott a Varsói Szerződés államainak budapesti nyilatkozata, amelyben egy összeurópai értekezlet gondolatát vetették fel. 1973-ban, erre a gondolatra is építve indult meg Helsinkiben az a tárgyalássorozat az európai államok, USA és Kanada részvételével, amelyet 1975-ben a helsinki záróokmány aláírása tetőzött be. Az ázsiai kontinensen két folyamatot mindenképpen ki kell emelni a hatvanas-hetvenes évek időszakából. Az egyik az USA és a Kínai Népköztársaság viszonyának normalizálódása, a másik pedig a vietnami háború folyamatában a béketárgyalások megkezdése 1969-től.

A világgazdaság is megváltozott a hatvanas-hetvenes években. Az USA vezető szerepe meginogni látszott, új kihívók, versenytársak jelentek meg a globális gazdaság színpadán – Japán és az NSZK. A 2. táblázat adataiból is kitűnik, hogy az Egyesült Államok részesedése a világtermelésből csökkent a vizsgált időszakban, míg Japán, Kína, a fejlődő országok növelni tudták részesedésüket. Bár a vizsgált időszakban az EGK részesedése csökkent a világtermelésből, az NSZK gazdasági pozíciói erősödtek²³. Az EGK kapcsán fontos kiemelni, hogy az 1957-1973 közötti időszak a gazdasági közösség aranykora volt. 1968-ra megvalósult a vámunió, az infláció alacsony volt, a gazdasági növekedés jelentős volt, gyakorlatilag teljes foglalkoztatottság valósult meg, valamint nőtt a térség versenyképessége. Igaz, hogy dinamikus fejlődés volt jellemző ebben az időszakban a világgazdaság több térségére, de meg kell említeni, hogy az EGK fejlődése meghaladta mind az USA, mind az OECD országok fejlődését. Ezek a pozitív folyamatok egészen a hatvanas évek végéig tartottak, amikor is a világgazdaság egészében komoly változások mentek végbe.

²³ Az EGK termelését tekintve, míg 1958-ban az NSZK ebből 24,8%-ban részesedett, addig 1973-ra a termelés 32,7%-át adta. FISCHER 2005: 273.

2. táblázat²⁴**A bruttó világtermelés megoszlása 1960-1980 között (%)**

Ország	1960	1970	1980
Fejlődő országok	11,1	12,3	14,8
Japán	4,5	7,7	9,0
Kína	3,1	3,4	4,5
EGK	26,0	24,7	22,5
USA	25,9	23,0	21,5
Más fejlett országok	10,1	10,3	9,7
SZU	12,5	12,4	11,4
Más kommunista országok	6,8	6,2	6,1

A szovjet blokkon belül sajátos gazdasági kapcsolatrendszer alakult ki a hatvanas évekre. A Szovjetunió relatíve olcsó (a vilápiaci árnál olcsóbb) nyersanyagokkal, energiával látta el a tömb országait, gyakorlatilag vissza nem térítendő segélyekkel, tehát pénzügyi háttérrel garantálta a rezsimok politikai stabilitását²⁵. Mindez végigkísérte a hruscsovi érárt. Tette ezt részben azért, mert a hatvanas évekre a kelet-európai gazdaságok lassulni kezdtek, és a politikai elit nem volt képes önmaga megteremteni a keresletnek megfelelő árukínálatot. A termelés növeléséhez gazdasági növekedés is szükséges volt – az említett időszakban azonban lassult a térségbeli gazdasági növekedés. Tartottak attól, hogy ez társadalmi elégedetlenséghez, sőt adott esetben zavargásokhoz vezethet – ezt minden áron el akarta kerülni Moszkva.²⁶ A hatvanas évek végére a kelet-európai országok egyre komolyabb függő helyzetbe kerültek a szovjet gazdaságtól. Nyilvánvalóvá vált, hogy szovjet segítség kellett ahhoz, hogy a (csökkenő megtérülést mutató) beruházások magas szintjét megtartsák, eleget tegyenek védelmi kötelezettségeiknek, valamint a hallgatóságos megállapodást tartani tudják. Ekkorra azonban a Szovjetunió is nehéz helyzetbe került: a korábban említett kereskedelmi szubvenciók nem voltak már elegendőek a szatellit országok gazdaságai számára, ugyanakkor a blokkon belül tőkehiánnyal szembesültek. Mindemellett a technológiai lemaradás is érezhetővé vált – modernebb technológia vált szükségessé ahhoz, hogy az országokban a termelékenységet növeljék.

²⁴ KENNEDY, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 411.

²⁵ Bővebben lásd: BUNCE, Valerie: The Empire Strikes Back: The Evolution of the Eastern Bloc from a Soviet Asset to a Soviet Liability. International Organization, Vol. 39, No. 1, Winter, 1985.

²⁶ Uo.

A viszonylagos jólét fenntartásához mindezek mellett egyre égetőbbé vált az, hogy a Nyugattal is kereskedjenek a térség országai, részben a kész termékek, részben pedig a fogyasztási cikkek kínálatát növelve. Ennek Bunce szerint számos előnye is volt, amellett, hogy a szovjet féltől való nagyfokú függésen lazítani tudtak – az érem másik oldala az, hogy a Moszkvára nehezedő gazdasági nyomás is csökkenhetett. A nyugati termékek beáramlása a fogyasztás szempontjából (és a társadalmi szerződés fenntartása miatt is) előnyös volt. Pozitív hatása lehetett továbbá a nemzetközi munkamegosztásba bekapcsolódni, saját előnyüket kihasználva, valamint a megtermelt termékek minőségének a javulását is remélték (tekintve, hogy azok majd a nyugati piacra is készülnek).²⁷

A szocialista tömbbel való kiterjedtebb gazdasági együttműködés kapcsán a Nyugat arra számított, hogy így addig nagyrészt érintetlen piacokhoz fog hozzáférni, ahol egyrészt a megtermelt termékfölsleget értékesíteni tudja, azon fogyasztási javait is, amelyek alacsonyabb minőséget képviseltek. Emellett modern, vagy más kissé elavult technológiát is el tud adni a Kelet számára. Ugyancsak vonzó volt az a lehetőség, hogy a szovjet nyersanyagokhoz, és az energiakészlethez hozzá tudtak férni. A szűkebb pénzügyi területet tekintve – Bunce cikke szerint – a szocialista tömb országai a bankárok szempontjából már-már az eszményi adós ideáltípusát testesítették meg a következő jellemzők alapján: „fogságban tartott fogyasztók”, folyamatos kereslet, erős kormányok, szovjet politikai és pénzügyi védőernyő. Meg kell említeni azt is, hogy a nyugati bankárkörök akkoriban azt a nézetet vallották, hogy a központi tervezésű gazdaságok mindig fizetőképesek maradnak, a harmadik világ szuverén adósaival ellentétben.²⁸ A pénzügyi kapcsolatok felfutásának egy másik folyamat is kedvezett, amely ugyancsak a hatvanas évekre vált láthatóvá: az ún. xenopiacok vagy eurodollar piacok kialakulása a kontinensen, London központtal. Ezen piacok kialakulásában a hidegháborús szembenállás is szerepet játszott. A Szovjetunió a nemzetközi kereskedelemben való részvételhez dollárt is tartalékolt – legésszerűbbnek az tűnt volna, hogy ezt az USA-ban tegye meg. Azonban a hidegháborús szembenállás időszakában a szovjet vezetés tartott attól, hogy Washington zárolja a dollár bankszámláit a két ország ellenséges viszonya miatt. Ezért, Nyugat-Európában alakult több országban szovjet tulajdonban lévő bank, ahol a dollár tartalékot tarthatták.²⁹ Az eurodollar piac gyorsan növekedett a hatvanas évek folyamán. Hozzájárult ehhez az is, hogy több nyugat-európai ország megvalósította 1957-től valutájának (legalább részleges) konvertibilitását.

Emellett az USA pénzügyi helyzetében is változás állt be, amelynek egyik jele volt a fizetési mérlegében keletkező egyre növekvő mértékű hiány. Ehhez a deficithez több tényező együttesen hozzájárult: egyrészt, a Vietnamban folyó háború óriási összegeket kezdett felemészteni a hatvanas években. Másrészt, a külkereskedelmi mérleg – egyre csökkenő mértékű mutató – többlete egy idő után már nem tudta ellensúlyozni a tőkeforgalmi mérleg egyre növekvő passzívumát. A hivatalos tőkekiáramlás miatt viszont a dollár mint kulcsvaluta iránti keresletet meghaladó dollár áramlott a

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ WINDECKER, George H. Jr.: The Eurodollar Deposit Market: Strategies for Regulation. In: American University International Law Review. Vol. 9. 1. szám. 1993.

nemzetközi pénzforgalomba.³⁰ Külön lökést adott a folyamatnak, hogy az USA – a fizetési mérlegét javítandó – a külföldi befektetéseket megnehezítő, illetve azokat akadályozó, ellenőrző intézkedést vezetett be. Ezek alapján az amerikai bankok és vállalatok külföldi hitelnyújtását gyakorlatilag beszüntették, a dollárkötvény kibocsátásokat is korlátozta.³¹ Az említett befektetések egyik célpontja az EGK volt, miután, ahogyan az korábban említésre került, a nyugat-európai gazdaságok dinamikusan fejlődtek, versenyképességük nőtt. Ezzel szemben, az amerikai gazdaság korábbi fejlődése kifulladásra látszott. Mindezek egyik következménye az lett, hogy tartós eltérést mutattak az amerikai és az európai kamatlábak, s a kontinens vonzóvá vált mind a befektetőknek, mind a hitelfelvevőknek: a befektetésekre viszonylag magas kamatot fizettek, míg hiteleket kedvező kamatlábak mellett tudtak felvenni. Ezek a jellemzők vonzóak voltak a szocialista országok számára is: magas kamatot kaptak befektetéseik után, rövid lejáratú hitelekhez, amelyekre adott esetben a külkereskedelmi deficit, illetve a fizetési mérleg problémák miatt esetleg szükségük volt, alacsony kamatok mellett juthattak hozzá.³² Ugyanakkor a két említett ellentétes irányú folyamat egy olyan környezetet teremtett a szocialista országok számára, amely kedvezőtlennek bizonyult. Ugyanis, az amerikai intézkedések miatt a hitelkínálat némileg szűkült, azonban a nyugat-európai gazdasági fellendülés a hitelkereslet élénkülését hozta. A bankok ebben a helyzetben a nyugati hitelfelvevőket részesítették előnyben, tekintve, hogy az ő bonitásuk jobb volt, mint a szocialista országoké,³³ amelyek ugyancsak jelen voltak a nyugati hitelpiacokon.

Magyarország a hatvanas években

Magyarországon ezzel egy időben a gazdasági folyamatok rossz irányt vettek, az addigi (1957-ig fennállt) viszonylagos fizetésimérleg-egyensúly megbomlott, s ez a helyzet egészen 1973-ig fennállt. Ehhez részben a mezőgazdaságban végbement kollektivizálás hatása, a nagyfokú termelésesökkenés is hozzájárult, valamint a megemelkedtek a katonai kiadások³⁴. Ez a helyzet ugyanakkor jelezte azokat a problémákat, amelyekkel a magyar gazdaság küzdött, mégpedig a hiány, a szerkezeti problémák, valamint a külkereskedelem rugalmatlansága.³⁵ A külkereskedelmi mérleg helyzetét tekintve, míg a szocialista országokkal szemben aktívuma volt Magyarországnak, addig nyugati (konvertibilis) irányban passzívummal zárt a mérleg a hatvanas évek elején.³⁶ Az MNB

³⁰ LŐRINCNÉ ISTVÁNNFFY Hajna: Nemzetközi pénzügyek. Aula Kiadó, Budapest, 2004.

³¹ NAGY Csaba: Az IMF-csatlakozás elvetélt kísérletei. In: Rendszerváltástól rendszerváltásig. Tanulmányok a jelenkori magyar gazdaság történetéből. Heller Farkas Füzetek. V. évfolyam. 2007.

³² LŐRINCNÉ ISTVÁNNFFY 2004.

³³ NAGY 2007.

³⁴ Uo.

³⁵ FÖLDES György: Az eladósodás politikatörténete, 1957-1986. Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1995.

³⁶ 1962-ben a nyugati export értéke 14%-kal elmaradt az ugyanilyen irányú tartozástól. Forrás: Jelentés az ország nemzetközi pénzügyi helyzetéről. MOL 288 f. 15/53. ő. e. In: FÖLDES 1995: 30.

devizabevételei és aranytartaléka ebben a helyzetben nem voltak elegendőek a fennálló kötelezettségek teljesítéséhez, így az adósságállomány megújítása került napirendre, valamint nagyobb figyelmet fordítottak a tőkés külkereskedelmi mérleg alakulására. Az adósságállományt tekintve, annak mértéke a vizsgált időszakban még nem öltött aggasztó mértéket, az adósságszolgálati mutató is elmaradt a veszélyes szinttől. A külső adósság összetétele viszont egy olyan folyamatra hívta fel a figyelmet, amely jellemző volt a magyar adósság alakulására egészen a nyolcvanas évek elejéig: az adósságállomány nagy része rövid lejáratú, éven belüli esedékességű hitelekkel állt jórészt, és jelentős mértékben konvertibilis devizában állt fenn. A hatvanas évek második felében már érezhető volt, hogy ezen a helyzeten változtatni kellene, tehát a rövid lejáratú hiteleket közép- és hosszú lejáratú hitelekkel kellene cserélni, lehetőség szerint kedvezőbb kamatozással. Ezen hitelek azonban csak a nemzetközi szervezeteknél voltak elérhetőek, tehát felmerült az IMF és Világbanki csatlakozás kérdése.³⁷

Az IMF tagság elképzelése már 1963-ban felmerült halványan, bár ekkor – a források szerint – inkább a nyugati oldal látta volna szívesen az országot a Valutaalapban. Egy 1964-es keltezésű, a washingtoni nagykövetség által küldött levél szerint, Franz Pick³⁸ amerikai üzletember vetette fel, hogy a magyar belépés helyes lenne. Pick jelezte azt is, hogy amikor megbeszélést folytatott Pierre Paul Schweitzerrel,³⁹ az IMF vezérigazgatójával, megemlítette neki, hogy Fekete Jánost, az MNB Bank és Deviza Főigazgatóságának vezetőjét szükséges lennie meghívni az USA-ba. Ugyancsak felvetődött az is, hogy egy esetleges IMF tagság esetében Magyarország nyilvánosságra kell, hogy hozza aranytartalék állományát.⁴⁰ Ebben az időben azonban még nem jelent meg komolyan az igény arra, hogy az ország a két Bretton Woods-i intézmény tagja legyen.

Három év múlva megváltoztak a körülmények. 1966. március 2-án az MNB részletes javaslatot dolgozott ki a két szervezettel való kapcsolatfelvételre vonatkozóan⁴¹. A dokumentum a gazdasági helyzetre utalva leírta, hogy a magyar fizetési mérleg a hatvanas évek első felében hiányt mutatott, különösen a nyugati viszonylat tekintetében. A megoldási lehetőségek között említette az írás a gazdaságirányítás új irányvonalát, valamint a tartalékok (deviza és materiális cikkek) növelését. Az MNB elemzés leírta, hogy szocialista relációra kell elsősorban támaszkodni, hogy a helyzetre megoldást találjanak. Ennek fényében két nagyobb összegű hitelt prolongált is az ország (mindkettő a Szovjetunióval szemben állt fenn), ám plusz hiteleket a blokkon belüli országok nem tudtak akkor Magyarországnak nyújtani. Megoldás lehetett volna

³⁷ A két szervezet közül a Világbank nyújtott hosszú lejáratú hiteleket, azonban a szervezethez csak IMF tagok csatlakozhatnak.

³⁸ Franz Pick nemzetközi hírvélemény elemző volt, a Pick Kiadóvállalat, és a Pick's Currency Report kiadója többek között.

³⁹ Pierre Paul Schweitzer az IMF negyedik vezérigazgatója volt, aki 1963 és 1973 között töltötte be ezt a tisztséget.

⁴⁰ Követési tájékoztató jelentés Fekete János meghívásáról a Nemzetköz Monetáris Alap egyik vezetőjéhez. 1964. február 20. MOL XIX-J-1-j. 196. tétel. 002370/1964. 33. doboz. In: HONVÁRI – TORDA 2009.

⁴¹ MOL XIX-A-16-j 26. doboz. In: HONVÁRI – TORDA 2009.

ekkor a kötvénykibocsátás a nyugati pénzpiacon, vagy a közép- ill. hosszú lejáratú hitelek felvétele, ám ezek egyikére sem volt akkoriban lehetőség (az USA pénzpiacán nem is kerestek hitellehetőségeket, tekintettel arra, hogy azokat politikai feltételekhez is kötötték volna). A fentiek alapján nem maradt más lehetőség, mint a BW-i ikrekhez való közeledés, a csatlakozás megfontolása. A tagság feltételei, az abból adódó kötelezettségek ezt követően minden olyan esetben felmerültek, amikor a csatlakozás kérdése napirendre került. Az MNB anyaga a kötelezettségek között (a BW-i rendszer alapvető elvárásain kívül) megemlíttette az egységes és reális szintű devizaárfolyam igényét, a külkereskedelmi forgalom liberalizálását, valamint a vámok elsődleges alkalmazását a tagországok között – mindezek nem jelentettek volna problémát az ország számára. Ugyanakkor az adatszolgáltatás problematikusabb területként tűnt fel az anyagban, kiemelten a devizatartalékra és a fizetési mérlegre vonatkozó adatokat jelölték meg, mint problémás témákat. A hitellehetőségeket másrészt kecsegtetőnek ítélték meg, mind a lehetséges felvehető összeg, mind a kamat tekintetében. A Világbankkal kapcsolatos rövid elemzés is megjelent az anyagban, utalva arra, hogy a hosszú lejáratú hitelek mellett a szervezet exportügyleteibe (az IBRD által nyújtott hitelekől történő beruházásokba) is be tudna kapcsolódni az ország, ezzel a harmadik világban plusz lehetőségeket szerezne. Az év nyarán a BIS éves közgyűlésén a magyar fél felvetette az IMF csatlakozás kérdését. Alan Whittome az IMF európai igazgatója volt az, aki az érdeklődésre – jugoszláv közvetítéssel - jelezte a tagság kritériumait, és azt is sugallta, hogy tapogatózni kell mind az USA álláspontja felől, mind pedig a legfontosabb IMF tagok véleményéről, bilaterális alapon.⁴² 1966 novemberében az MNB delegációja Londonba látogatott, ahol a tárgyalások során a brit fél utalt arra, hogy a függő pénzügyi kérdések rendezése ildomos lenne a két ország gazdasági kapcsolatainak rendezése szempontjából⁴³. Év végén Fekete János utazott ki Washingtonba, ahol az IMF vezető jogtanácsosával, Joseph Golddal is találkozott. Az ő révén megismerkedett Alan Whittome-mal is, s beszélgetésükön elmondta, hogy a magyar felvételi kérelem esetleges elutasítása nagy presztízsveszteséget jelentene az országnak. Fekete azt is megemlíttette, hogy a magyar fél nincs sem gazdaságilag, sem politikailag rossz helyzetben, ami a tagságot elkerülhetetlenné tenné. Újra megerősítette Whittome, hogy a tagok többségének támogatására van szükség a felvételhez, és azt is, hogy az igazgatótanács, ha támogat egy országot, akkor annak felvételét eddig nem utasították el.⁴⁴

Mindezen előzményeket követően, az MSZMP KB Gazdasági Bizottsága 1967. február 27-én tárgyalta az IMF és IBRD kapcsolatfelvétel ügyét. Megerősítették, hogy a magyar adósságállomány lejáratára és összetételére kedvezőtlen az ország számára (*„nemkívánatos függő helyzetbe hoz minket a tőkés országok pénzügyi helyzetének*

⁴² Feljegyzés Fekete János amerikai útjáról. MOL XIX-A-16-f 52. doboz. In: http://archivnet.hu/gazdasag/magyarország_csatlakozasa_az_imfhez_es_a_vilagbankhoz_i_resz.html?oldal=9

⁴³ Jelentés magyar bankvezetők londoni látogatásáról, 1966. MOL XIX-A-16-j 26. doboz. In: http://www.archivnet.hu/gazdasag/magyarország_csatlakozasa_az_imfhez_es_a_vilagbankhoz_i_resz.html?oldal=7

⁴⁴ Feljegyzés Fekete János amerikai útjáról. MOL XIX-A-16-f 52.. doboz. In: http://archivnet.hu/gazdasag/magyarország_csatlakozasa_az_imfhez_es_a_vilagbankhoz_i_resz.html?oldal=9

változásaitól”), tekintve, hogy az adósság nagy része rövid lejáratú, és konvertibilis valutában áll fenn. Emellett a devizatartalékokat is növelni kellett volna, elsősorban konvertibilis valutában. Az IMF és VB csatlakozás lehetne erre gyógyír, amellet, hogy politikailag is előnyt jelentene Magyarország számára (Jugoszlávia mellett az első szocialista ország lett volna az ikerintézményekben). Az IMF tagság előnyeivel kapcsolatban az anyag kifejtette, hogy nagyobb összegű hitelhez jutna az ország rövid idő alatt, kedvező kamatozás mellett (az akkori rövidlejáratú hitelek után fizetendő kamat kb. fele lett volna az IMF által nyújtott hitel kamata), ráadásul ez középlejáratú hitel lenne. Kötelezettségek kapcsán újra megjelent az adatközlés, mint ingoványos talaj, de már kevesebb éllel, mint a korábbi MNB anyagban. Mindezeket figyelembe véve, a PB március 21-i ülésén pozitívan ítélte meg az anyagot, s a tagság kérelmének kérdését, ugyanakkor a Szovjetunióval való egyeztetést kiemelte.⁴⁵ Mindezek alapján 1967. szeptember 12-én Vályi Péter pénzügyminiszter Moszkvában tárgyalt szovjet kollégájával, Vaszilij Fjodorovics Garbuzovval. Magyarország esetleges IMF csatlakozása kapcsán a szovjet fél nem volt elutasító, inkább csak azért aggódott, hogy a tagság ne érintse negatívan a KGST-n belüli magyar magatartást és viszonyokat.⁴⁶

1967 novemberében magyar delegáció érkezett Moszkvába, Kádár János vezetésével.⁴⁷ Ezen tárgyaláson hangzott el Alekszej Nyikolajevics Koszigin miniszterelnök részéről, hogy az „IMF, Világbank és GATT kérdésében együtt határoztuk el, hogy nem lépünk be. Ez minden szocialista ország, a szocialista közösség ügye, és nem lehet külön elhatározás alapján cselekedni.”⁴⁸ Bár a magyar küldöttség megpróbálta meggyőzni a szovjet felet egyrészt arról, hogy ilyen határozat nem született, valamint, hogy az ország számára előnyös lenne a tagság, Moszkva hajthatatlan volt, továbbra is a közös belépést, az esetleges csatlakozás közös megtárgyalását hangsúlyozta. Ezzel el is dőlt a hatvanas évek végén a magyar IMF csatlakozás ügye – elő sem került a kérdés az első olajválságig.

Politikai szempontból Magyarország számára előnyös lett volna az IMF csatlakozás, hiszen a blokkból – Jugoszlávián kívül – elsőként tudott volna a szervezet tagjává válni. Ez biztosan javította volna az ország nyugati megítélését – s talán a keleti blokkon belül is plusz politikai adut jelentett volna. Ugyanakkor moszkvai szempontból egy esetleges magyar tagság a blokk gyengülésének üzenetét hordozta volna mind a külvilág, mind a baráti országok felé. Ezt nem engedhette meg a szovjet vezetés, és mint a „birodalom” ura, megálljt parancsolt a magyar félnek.

Gazdasági szempontokat figyelembe véve is változásokat mutatott a hatvanas évek vége. Egyrészt az új gazdasági mechanizmus egészen jól indult Magyarországon, és a gazdasági mutatók javulást mutattak. Emellett, a szovjet fél újabb gazdasági segítséget nyújtott az országnak, többek között hitel prolongálás, kőolaj többletszállítások révén.

⁴⁵ Az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Bizottságának javaslata a Politikai Bizottság számára a Nemzetközi Monetáris Alappal és a Világbankkal való kapcsolatfelvételtől, 1967. In: http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=9432&MT=1

⁴⁶ Vályi Péter feljegyzése moszkvai tárgyalásáról, 1967. MOL XIX-A-16-f 56. doboz. In: http://archivnet.hu/gazdasag/magyarorszag_csatlakozasa_az_imfhez_es_a_vilagbankhoz_i_resz.html?oldal=10

⁴⁷ In: http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=11004&MT=1

⁴⁸ Uo.

Ugyanakkor látni kell, hogy ezek a lépések nem jelentették a magyar gazdasági problémák tartós megoldását, a szubvenciók csak átmeneti segítséget adtak. Ugyanakkor Moszkva többet nem tudott nyújtani, hazai tartalékai csökkentek, jelentős tőkebefektetőként pedig nem volt képes megjelenni a szatellit országok piacain.⁴⁹ A technológiai szakadék egyre nőtt a Kelet és Nyugat között, s a modern technológia egyes vívmányaira szüksége lett volna a keleti blokk országainak ahhoz, hogy a nyugati piacokon versenyképes, komolyabb exportbevételt generáló termékekkel megjelenjen. Ez nem állt rendelkezésre. Ezzel szemben a hazai társadalomnak igénye volt arra, hogy életszínvonala ne csökkenjen, az árukínálat ne szűküljön – a hallgatólagos társadalmi szerződés miatt. Ezt a helyzetet pedig csak úgy tudta megteremteni hosszú távon a hazai politika, ha növelte – de legalább is nem csökkentette – az importot, ami az eladósodás növekedéséhez is vezetett.

A hatvanas évek végén a prágai tavasz eseményei miatt elhidegültek a keleti-nyugati kapcsolatok. Ez igaz volt Magyarországra és a nyugati államok kapcsolatára is.

Bretton Woods vége és a détente

A hatvanas évek végétől a hetvenes évek végéig terjedő időszakot a hidegháború détente korszakának nevezik. Erre az időszakra jellemző volt a két szuperhatalom párbeszéde, békülékeny hangneme. Mindez a gazdasági folyamatoknak, a gazdasági kapcsolatoknak is termékeny talajt biztosított. Ebben az évtizedben fellendültek a kereskedelmi kapcsolatok.

A hatvanas évek vége, hetvenes évek eleje a világgazdaság átalakulását látta meg. A hetvenes évek elején a Bretton Woods-i valutáris rendszer felbomlott, a végső lökést a dollár aranykonverziójának megszüntetése jelentette 1971-ben. Az USA fizetésimérleg deficitje továbbra is emelkedett, a külföldi dollár tartalékok a hitelpiacok működését élénkítették.⁵⁰ Két évvel később egy addig ismeretlen sokk rázta meg a világgazdaságot: az olajárrobbanás. 1973-ban ugyanis, a negyedik arab-izraeli háború időszakában az OPEC arab tagországai – a nyugati világ Izraelt támogató politikájára reagálva – lecsökkentették az olajtermelésüket, megemelték az olaj hordónkénti árát, és embargót vezettek be az USA és Hollandia ellen. Az olajár emelésének egyik következménye az lett, hogy az olajra épülő, illetve energia-intenzív termékek ára drasztikusan megemelkedett. A másik – az olajtermelő arab országok, és az olajexportáló országok komoly plusz bevételekhez juthattak.

Az olajtermelő arab országok, amelyek bevételeik növekedését tapasztalták, és tőkefölöslegeik keletkeztek. A hatvanas években nagyfokú fejlődést mutató eurodollár piacok az olajexportőr országok fölös petrodollárait, tőkefölöslegét át tudták irányítani azon olajimportőr országok felé, amelyek fizetésimérleg hiánnyal küzdöttek. A rövid lejáratú hitelek kínálata megnőtt, a kereskedelmi bankok versengtek a hitelfelvevőkért, a kamatlábak alacsonyak voltak, időszakonként negatív reálkamatlábakkal

⁴⁹ BUNCE 1985.

⁵⁰ CZERKAWSKI, Krzysztof – HANK, Don: The Indebtedness of Socialist Countries to the West. *Eastern European Economics*, Vol. 21, No. 1 (Autumn) 1982.

számolhattak a hitelt kereső szuverén adósok – könnyű volt hitelhez jutni. Mindez sok ország számára vonzó volt, hiszen az alacsony vagy negatív reálkamatlábakon történő hitelfelvétellel finanszírozni tudták a gazdasági növekedést, annak ellenére, hogy a cserearányok számukra hátrányosan változtak, és termékeik iránti export kereslet átmenetileg csökkent⁵¹. A hitelkeresleti oldalon megjelentek azon országok, amelyek a magas nyersanyag árak miatt jelentős fizetésimérleg hiányt halmoztak fel, s ekkor a fejlődő országok is felbukkantak a szuverén adósok között.⁵² Az olajsokk másik – akkori magyar szempontból is fontos – következménye volt, hogy 1974-75-ben a feldolgozott termékek és a nyersanyagok közötti cserearányok romlottak, valamint lassult a nemzetközi kereskedelem üteme. A lassulás oka volt az is, hogy a fejlett nyugati országok gazdasági növekedése lassult – ennek a régióknak a növekedése volt az, amely a hatvanas évek kedvező folyamataihoz hozzájárult.⁵³

Visszatéve a déttente időszakára, a kedvező nemzetközi politikai környezet, a két szuperhatalom párbeszéde, bizonyos területeken együttműködése, a kereskedelmi kapcsolatok élénkülése a KGST országok számára lehetőséget teremtett arra, hogy könnyebben jussanak egyrészt nyugati fogyasztási cikkekhez, másrészt pedig fejlettebb technológiához. Az eurodollár piacokon bekövetkezett változás pedig mindehhez az anyagi háttérrel is megteremtette a tőkefölösleggel, és annak alacsony kamatok melletti kihelyezésével. Mindezek következtében a hetvenes években általános lett, hogy transzferábilis valuta viszonylatban a szocialista tömb országai deficitese külkereskedelmi mérleget mutattak fel, a külkereskedelmi, illetve fizetési mérleg deficitjüket pedig rövid lejáratú, alacsony kamatozású hitellel fedezték. Az alábbi táblázatból látható, hogy az egyes szocialista országok eladósodása hogyan nőtt a hetvenes évtizedben.

3. táblázat⁵⁴

Az európai szocialista országok eladósodása kemény valutában 1970-79 között

(milliárd USD, év végén)

Ország	1970	1975	1978	1979
Bulgária	0,7	1,8	2,7	4,2
Csehszlovákia	0,3	1,5	2,7	3,9
NDK	1,0	3,8	5,9	6,9
Magyarország	0,6	2,1	3,7	4,9
Románia	1,2	3,6	4,7	5,3
Lengyelország	0,8	6,9	13,0	18,5
Szovjetunió	1,9	10,0	17,1	21,6
KGST országok összesen	6,9	29,1	48,0	65,4

A hetvenes évek folyamán a KGST országok viszonylatában az egyes nyersanyagok,

⁵¹ D'ANDREA TYSON, Laura: The Debt Crisis and Adjustment Responses in Eastern Europe: A Comparative Perspective. *International Organization*, Vol. 40, No. 2, Spring, 1986.

⁵² CZERKAWSKI – HANK 1982.

⁵³ D'ANDREA TYSON 1986.

⁵⁴ CZERKAWSKI – HANK 1982.

energiahordozók, egyéb termékek árait csak időről-időre változtatták, azok nem követték az adott termék világpiaci árát. A tömbön belüli kereskedelem jellegzetessége volt, hogy a szatellit országok nyersanyag és energiahordozók (főleg kőolaj) tekintetében egyre komolyabb függő helyzetbe kerültek a Szovjetuniótól. Moszkva ugyanis az olajárrobbanást követően is a világpiaci árnál jóval alacsonyabb áron adta a kőolajat a KGST tagországoknak (ezzel tulajdonképpen a szubvencionálta a szövetséges országokat), ám a nyugati piac felé is fordult, ahol magasabb áron tudta értékesíteni az energiahordozókat, a kőolajat, s ezzel párhuzamosan a blokkon belüli szállítások kapcsán korlátozásokat vezetett be. Emellett a szovjet vezetés komolyabb összegű rubel hiteleket is nyújtott kereskedelmi partnerei, a tömb országai számára (kivéve Románia), hogy jelentős rubelben fennálló kereskedelmi deficitjüket rendezni tudják.⁵⁵ A cserearányokban is kedvezőtlen változások következtek be mind a Szovjetunióval, mind pedig a blokkon kívüli partnerekkel történő külkereskedelem területén.

A kis hidegháború korszakának beköszöntével párhuzamosan végbemenő negatív folyamatok a világgazdaságban komoly hatással voltak a KGST országokra. A hitelkínálat már korábban leírt okok miatti beszűkülése fokozottan érződött a blokk tagjai számára, ugyanis a nyugati bankok a kedvezőtlen világpolitikai környezet miatt⁵⁶ felülvizsgálták addigi Kelet felé irányuló hitelezési politikájukat. Hozzájárult még ehhez az, hogy 1978-tól kezdve válság jelei mutatkoztak a blokkban.⁵⁷ 1981-re a nyugati hitelpiacok, kormányok, bankok mindezekre úgy reagáltak, hogy Kelet-Európa számára erősen korlátozták a hitelnyújtást.⁵⁸

Magyarország helyzete a hetvenes években

Az 1973-as események, az olajárrobbanás Magyarországra, a magyar gazdaságra is hatással volt. A külkereskedelmi cserearány romlott, a hazai gazdaság olyan termékeket állított elő, amelyek ára a nemzetközi kereskedelemben nem, vagy csak csekély mértékben emelkedtek, ezzel szemben a gazdaság számára szükséges import termékek ára jóval nagyobb mértékben emelkedett. Emiatt pedig az ország konvertibilis valutában számolt külkereskedelmi mérlege növekvő deficitet mutatott a hetvenes években. A Moszkvától való függés ezzel párhuzamosan emelkedett, miután a tömb vezető hatalmától az ország a világpiaci árnál jóval olcsóbban kapta a kőolajat. Az együttműködésre jellemző volt az is, hogy Magyarország több kőolajat importált a szovjet féltől, mint amire szüksége volt, a felesleget pedig eladta.

Az évtized végére a gazdaság romló állapotát, az eladósodás egyre nagyobb mértékét mutatja az is, hogy míg az hetvenes évek első felében az IMF, IBRD tagság kérdése csupán egyszer került elő, majd komolyabb vitát követően le is került a napirendről,

⁵⁵ D'ANDREA TYSON 1986.

⁵⁶ Itt újra utalni lehet a szovjet beavatkozásra Afganisztánban, és a kiéleződő szovjet-amerikai kapcsolatokra.

⁵⁷ Lengyelországnak 1978-ban már nehézséget jelentett, hogy adósságszolgálatát teljesítse. Emellett több tömbön belüli ország is kezdett hasonló problémákkal szembesülni.

⁵⁸ 1982 második felében a fejlődő országok számára is szűkítették a hitelkínálatot. D'ANDREA TYSON 1986.

addig 1978 után gyakorlatilag folyamatosan napirenden volt. Ez köszönhető részben annak, hogy a magyar gazdaság helyzete stabilnak tűnt, a külföldi befektetők bizalmát élvezte, s az ország – akkor egyedülként a KGST országok közül – 1973-ban sikeres kötvénykibocsátást hajtott végre.⁵⁹

A szóban forgó időszakban a csatlakozás kérdése először 1973 novemberében merült föl, ezt a kérdést a politikai vezetés december elején tárgyalta. Ekkor a magyar külkereskedelem megélénkült keleti és nyugati irányba egyaránt – ez a trend megfelelt annak a megélénkült gazdasági kapcsolati környezetnek, amelyet a kiteljesedő détente hozott a két tömb között. Az IMF és Világbank tagság kérdése ebben az esetben nem úgy jelent meg, mint az ország gazdasági talpon maradásának záloga. Az előterjesztés szerint⁶⁰, a korábban említett trendet erősítené a tagság, valamint az ország finanszírozását olcsóbbá tenné – hitelekre ugyanis továbbra is szüksége volt a magyar gazdaságnak. Az ötéves terv időszakára is jellemző volt, hogy 5% körüli/fölötti növekedéssel számoltak, beruházásokat terveztek, a gépipari export és a nyersanyag import emelkedésével számoltak, valamint azzal, hogy a magyar lakosság életszínvonala bizonyos szinten kell, hogy maradjon (nem csökkenhet). Mindehhez azonban további hitelekre volt szükség. A hitelállomány összetétele ekkor kedvezőbb volt, mint a hatvanas években, ugyanis már közép- és hosszúlejáratú hiteleket vett fel a kormány, valamint a magyar (15 éves lejáratú) államkötvény kibocsátás is sikeres volt. A nettó adósságállomány tekintetében a terv az volt, hogy 1973 végére a nyugati relációban megvalósuló export 60%-ára sikerül levinni. A nemzetközi pénzpiacokon felvett hitelek kamata azonban magasabb volt, mint a Világbank által nyújtott hiteleké – ezt a lehetőséget szerette volna a magyar kormány kihasználni, amellet, hogy a világbanki hitelek hosszú lejáratúak voltak, s ez is kedvező lett volna az ország számára. A hivatkozott anyag kalkulációi szerint a világbanki tagságot követő 5-6 éven belül az ország körülbelül 300 millió dollár 20-25 éves lejáratú hitelhez juthatna.

A Politikai Bizottság ülésén taglalták a belépéssel járó következményeket, de a határozati javaslatot nem fogadták el, hanem inkább a szovjet féllel való egyeztetést tartották fontosabbnak az adott helyzetben.

Egy évvel később kezdett változni a helyzet – világossá vált, hogy a korábban csak átmenetinek ítélt negatív gazdasági folyamatok, a világgazdaságban tapasztalható recessziós hullám tartósan fennmaradnak. Az 1974. júniusi KB ülésen⁶¹ Németh Károly ismertette a gazdasági helyzettel kapcsolatos fejleményeket. Expozójában utalt arra, hogy a külkereskedelemben, méghozzá a nyugati viszonylat tekintetében 10%-os cserearány-romlást tapasztaltak. Az olajárrobbanás hatásait is számba vette a felszólaló, elmondva, hogy az energiaárak emelkedése miatt mintegy 17%-os árszínvonal emelkedést tapasztaltak a piacokon. Ráadásul, az áremelkedés rosszul

⁵⁹ BOTOS Katalin: Rendszerváltástól rendszerváltásig. In: Rendszerváltástól rendszerváltásig. Tanulmányok a jelenkori magyar gazdaság történetéből. Heller Farkas Füzetek. V. évfolyam. 2007

⁶⁰ Előterjesztés a Nemzetközi Valuta Alappal és a Világbankkal kapcsolatos állásfoglalásra az MSZMP Politikai Bizottságának 1973. december 4-i ülésére. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 625. ó. e.

⁶¹ Tájékoztató időszerű gazdasági kérdésekről. MOL 288. f. 4/127 ó.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=3216&MT=1

érintette azon iparágakat, amelyek exportra termeltek: a gyártáshoz szükséges import termékek ára jobban emelkedett, mint a segítségükkel gyártott késztermékek ára. Tímár Mátyás volt az, aki felhívta a figyelmet a nyersanyag árak emelkedésével járó negatívumokra, és arra, hogy az áremelkedést a belső piacon is éreztetni kell. Az V. ötéves terv tervezésénél is javasolta az áremelkedés figyelembe vételét, különösen a beruházási döntések tekintetében.

1974 decemberében a KB elé került a gazdasági helyzet tárgyalása.⁶² A külkereskedelem kapcsán Németh Károly elmondta, hogy szocialista viszonylatban aktívummal zárult a forgalom. A nyugati relációt tekintve azonban a helyzet romlott a tervezetthez képest, ugyanis a cserearányok rosszabbul alakultak a vártnál. A júniusban felvázolt trend érvényesült az év második felében is: a nyersanyagárak nagyobb mértékben emelkedtek, mint a késztermékek árai. Mindezek fényében fordultak a KB tagjai az 1975-ös év tervezett lépései felé. A beruházások, szociális juttatások, iparági változtatásokon felül a tőkés külkereskedelemre is fontos figyelmet fordítottak. Ebben a viszonylatban a terv 24-25 milliárd forintos negatívummal számol, és a magyar adósságállomány 400 millió dolláros növekedésével.

Az 1975 júliusában tartott a KB ülésen újra Németh Károly volt a téma előadója.⁶³ A gazdaság helyzete kapcsán kifejtette, hogy a külkereskedelmi mérleg és a fizetési mérleg rosszabb állapotban volt, mint korábban számítottak rá. Szocialista viszonylatban is érezhető volt már a cserearány-romlás, ám erre még fedezetet nyújtottak a korábbi követelések (ez alól a Szovjetunió kivétel volt). A nyugati viszonylatban a tendencia rosszabb volt. A beszámoló szerint az import a tervezettnél nagyobb mértékben, 13%-kal növekedett, míg az export a tervezett növekedéssel szemben 13%-kal csökkent.

1975 novemberében értékelték a IV. ötéves terv megvalósulását⁶⁴. Németh Károly ekkor elmondta, hogy a magyar adósságállomány nagyobb mértékben emelkedett, mint a tervezett volt, s ennek okaként részben a világgazdasági recessziót említette meg. Ismertetése szerint a nettó adósságállomány a nem szocialista viszonylatot tekintve 1973-ban 800 millió dollár volt, míg 1975-ben ez 2,2 milliárd dollárra emelkedett. A szocialista viszonylatot tekintve is deficitese volt a külkereskedelmi mérleg, ám ez nem jelentett komolyabb problémát. A következő ötéves terv tekintetében úgy tervezték, hogy a cserearány romlás megáll, megfordul. A külkereskedelem területét nézve az V. ötéves terv a dollár relációjú kereskedelem kapcsán fogalmazott meg komolyabb aggodalmakat. Egyrészt, a behozatalt 40%-kal kívánták növelni, ezzel párhuzamosan a kivitelt 60%-kal – ám még így sem sikerült

⁶² Gazdasági kérdések. MOL 288. f. 4/131-132 ő.e. kibővített ülés. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=3231&MT=1

⁶³ A Központi Bizottság 1974. december 5-i határozata, valamint az 1975. évi népgazdasági terv és állami költségvetés végrehajtásának tapasztalatai az első öt hónapban. 1975. július 2.

MOL 288. f. 4/139. ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=2964&MT=1

⁶⁴ A IV. ötéves népgazdasági terv teljesítése; az V. ötéves népgazdasági terv, valamint az 1976. évi népgazdasági terv és az állami költségvetés irányelvei. 1975. november 26-27., MSZMP KB kibővített ülés. MOL 288. f. 4/141-142. ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=2973&MT=1

volna kiegyensúlyozni a külkereskedelmi mérleget ebben a viszonylatban. Éppen ezért, a terv az adósságállomány növekedésével is számolt, számszerűsítve, 5 év alatt 2,2 milliárd dolláros növekedéssel. A nettó adósságállomány tekintetében ez azt jelentette, hogy 1980-ra eléri a 4,3 milliárd dollárt.

Az V. ötéves terv megvalósítása 1976-ban kezdődött meg. A korábban vizionált gazdasági pálya már a tervidőszak első évében sem teljesült. A gazdasági adatok közül a külkereskedelmi mérleg alakulását tekintve a folyamatok rossz irányba mutattak. A szocialista viszonylatot nézve a forgalom maga a tervek szerint alakult, ám a cserarány veszteség nagyobb lett, így a külkereskedelmi mérleg hiánya is a tervezett felett alakult. A nyugati (tőkés) irányban a fennállt hiányt sikerült némileg csökkenteni, ezt az import visszafogásával sikerült elérni, nem pedig egyéb, jó felé mutató gazdasági folyamatokkal. Az export ebben a relációban nem a terv szerint alakult, ugyanis mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel a prognózis alatt maradt.⁶⁵ 1976 novemberében a PB elé került az ország tervidőszaki hitelfelvételére vonatkozó dokumentum⁶⁶. A rubel elszámolású reláció tekintetében a jelentésben leírták, hogy az 1976-80-as időszakban a külkereskedelem mintegy 2,3 milliárd rubel veszteséggel számol (ebből 2 milliárd rubel szovjet viszonylatban), ez a kalkulált cserarány veszteség miatt alakul ki. Ennek fedezetére egyrészt a Szovjetuniótól várt Magyarország hosszú lejáratú hitelt, másrészt áruszállítással kompenzálják.⁶⁷ Dollár viszonylatban nettó 2,1 milliárd dollár hitel felvételét tervezték, amelynek nagy részét (1,2 milliárd dollár) az időszak első felében (1976-77-ben) szerették volna felvenni. A dokumentum néhány veszélyre is felhívta a figyelmet. Ezek egyike volt, hogy az V. ötéves terv első két évének hitelfelvétele miatt a magyar eladósodás 1977 végére megnövekszik, a számítások szerint 2,3 milliárd dollár lesz. 1980-ig további 800 millió dollár hitelfelvételt irányoztak elő. A megnövekedett hiteltörlesztés miatt azonban újra a rövidlejáratú pénzforrások felé kellene fordulnia az országnak az évtized végére a jelentés szerint. Felhívta arra a tendenciára is a figyelmet, amely a hetvenes évekre jellemző enyhülés következtében is kialakult, mégpedig a keleti blokk országainak rohamos eladósodására. A hitelpiacokon a keresletet élénkítő KGST országok ebben az időszakban sok forráshoz jutottak, viszonylag kedvező kamatozással. A nyugati pénzpiacok kedvezően ítélték meg ekkor ezen országokat, jó adós hírében álltak (és úgy látták, hogy van egyfajta szovjet pénzügyi védőernyő is fölöttük). Azonban a hetvenes évek végére kezdtek szűkülni ezek a piacok, és a jelentés tanúsága szerint, mintha a nyugati bankoknál kezdtek volna egyfajta plafont bevezetni a KGST országok

⁶⁵ NAGY 2007.

⁶⁶ Jelentés a Politikai Bizottságnak a nemzetközi hitelfelvételek alakulásáról az V. ötéves terv időszakában. 1976. november 30. MOL 288. f. 5/706 ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=15620&MT=1

⁶⁷ 1975 februárjában Leonyid Brezsnyev Kádár Jánosnak küldött levelében biztosította a magyar felet arról, hogy az V. ötéves terv időszakában a kölcsönös áruszállítások kapcsán keletkező adósság rendezésére a Szovjetunió egy 10 éves futamidejű hitelt ad. Koszigin 1976 szeptemberében írt levele ezt megerősítette. In: A népgazdaság egyensúlyi helyzetének egyes kérdései, különös tekintettel a magyar-szovjet gazdasági kapcsolatok fejlesztésére. MSZMP PB 1977. július 12-i ülése. MOL 288. f. 5/722 ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=17330&MT=1

felé nyújtandó hitellel kapcsolatban.⁶⁸ Az 1977-ben érzékelt folyamatok kapcsán kiemelhető, hogy a külkereskedelem nem a várt tendenciák szerint alakult. Mind rubel, mind dollár viszonylatban nőtt a behozatal, valamint a dollárban számított adósságállomány a tervezett helyett 3,3 milliárd dollár fölé emelkedett.⁶⁹ Még egy probléma felmerült 1977 második felére: a Szovjetunió az 1975-ben levélben ígért hitelt nem tudta volna folyósítani, amit Brezsnyev jelzett is Kádárnak szóban 1976-ban, az éves hiányok meghitelezését pedig évente tárgyalás alapjára tették.⁷⁰ 1978-ban a helyzet továbbra sem javult, és nem kecsegtettek jóval az adatok. A Politikai Bizottság június 13-i ülésén tárgyalta az ország pénzügyi helyzetével kapcsolatos fejleményeket.⁷¹

4. táblázat

Hitelszükségletünk a tőkés országok valutáiban (millió dollárban)⁷²

	Eladósodás	Az eladósodás fedezéséhez szükséges teljes hitelfelvét		
		Összesen	Ebből:	
			Közép és hosszú lejáratú felvét	Rövidlejáratú eladósodás
Eladósodás 1975 végén	2 000	-	-	-
1976-80. (Az V. ötéves terv szerint)	2 189	4 792	2 795	1 592
Eladósodás 1980 végén (terv)	4 189	-	-	-
1976*	633	959	728	83
1977*	958	1 385	1 057	216
1978*	1 200	1 715	1 020	695
1979*	1 200	2 830	1 800	1 030
1980*				
1976-80. összesen*	3 991	6 889	4 605	2 024
Eladósodás 1980 végén (várható)	5 991	-	-	-

*Tényszámok illetve várható adatok alapján

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Az 1978 évi népgazdasági terv és állami költségvetés irányelvei. MSZMP PB ülés, 1977. október 18. MOL 288. f. 5/729 ő.e. In: http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=18142&MT=1

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Előterjesztés a Politikai Bizottság részére: Nemzetközi pénzügyi helyzetünk alakulása, kapcsolataink a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel. MSZMP PB 1978. június 13. MOL 288.f. 5/748 ő.e. In: http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=15995&MT=1

⁷² Forrás: MOL M-KS 288 f 5. cs. 748. ő.e.

Az V. ötéves terv első két évében a nyugati export nem bővült olyan ütemben, mint a tervezett, ugyanakkor a rubel relációjú importot nem sikerült bővíteni – ennek nem pénzügyi akadályai voltak, hanem a termék összetételt nem tudták úgy alakítani, hogy az a magyar gazdasági igényeinek megfelelően. Mindenesetre, a külkereskedelmi mérleg deficitjét a korábbi 157 milliárd forintos szintről 220-230 milliárd forintra módosították az ötéves terv időszakára. Az adott évet, 1978-at tekintve, az ország adósságállománya 186 milliárd forintra rúgott (túlnyomó részt konvertibilis valutában állt fenn), amely az export 73%-át, a nemzeti jövedelem 36%-át jelentette. A kereskedelmi mérleg romlása mögött az elszenvedett cserearány veszteség tudható be,⁷³ amelyet az ország nem tudott fedezni sem kétoldalú hitelekkel, sem egyéb szocialista relációjú kölcsönökkel, s a korábbi, 1975-ös Brezsnyev által tett ígéretet sem tudta a magyar vezetés beváltani. További aggasztó jel volt, hogy az ötéves terv időszakának végére, 1980-ra, a korábban tervezett 4,3 milliárd dolláros szint helyett az 1978-as folyamatokat figyelembe véve elérheti a 6 milliárd dollárt. A helyzetértékelés szerint, az elkövetkező évek prognosztizált folyamatai sem alakulnak majd jól. A tervidőszak végére az adósságállomány a számítások szerint 1,5 éves export összegével lesz egyenlő. A magyar adósság összetétele sem kedvezett a gazdaságnak: a tartozások rövid- és középlejáratúak, ám a követelések hosszú lejáratúak voltak. A nemzetközi pénzügyi folyamatok azonban úgy alakultak, hogy az adott évben az ország már nem tudott rövid lejáratú hitelhez jutni, és a hitelek hosszabbítása sem tudott szóba jönni. A hitelfelvételeknél maradványként az anyagban szerepel, hogy az V. ötéves terv időszakában felvett középlejáratú hitelek kifutása a következő tervidőszak elejére esik majd. Azonban a rendelkezésre álló forrásokat figyelembe véve, az újabb középlejáratú hitelek a már meglévők törlesztésére, kamattörlesztésre, és exporthitelnyújtásra lesz majd elegendő, a gazdaságba nem tudják beforgatni. A rövid lejáratú hitelek állományának növelése azonban annyira megnövelné az ország nyugati pénzügyi piacoktól való függését, amely már veszélyes lehet. A megoldási lehetőségeket taglalva az anyagban újra felbukkant az IMF és Világbank csatlakozás igénye. A két szervezet kapcsán az anyag taglalta a csatlakozással járó előnyöket, a hitelhez való jutás esélyeit, valamint azon kötelezettségeket, amellyel a korábbi anyagok is foglalkoztak, jelesül az adatszolgáltatási kötelezettséget. Ennek kapcsán leírták, hogy az IMF által kért adatokat már nagyrészt nyilvánossá tette az ország, ráadásul, ahogy az eladósodottság nőtt, a plusz hitelekért is egyre több adatot kértek a hitelezők. Ami újdonság a korábbi határozatokhoz képest, és ami fordulópontot is jelenthetett a csatlakozás történetében, az az, hogy a Szovjetunióval való előzetes konzultáció kapcsán jóval óvatosabbak voltak a PB tagjai. Végül úgy határoztak, hogy az SZKP KB-hoz írják levelet, amelyben emellett, hogy vázolják a magyar pénzügyi helyzetet, és konzultációt kérnek, leírják, hogy amennyiben más lehetősége nem marad az országnak, a BW-i intézményekbe való belépést is fontolóra veszi. A szóban forgó levéltervezetet 1978 júliusában tárgyalta a PB, és végül arra jutottak, hogy a két intézményhez való csatlakozás lehetőségét csak a tárgyalások folyamán fogják megemlíteni, ha szükséges.

⁷³ Emellett érdemes megemlíteni, hogy az országban exportra termelt áruk importtartalma cca. 30% volt, így az export növelése az import növelésével járt együtt.

Az 1979-es év még nagyobb aggodalommal töltötte el a magyar döntéshozókat. A PB elé került februárban az ország hitelfelvételének alakulásáról, a nem rubel viszonylatú hitelek felvételének helyzetéről szóló anyag. Az eladósodottság mértékét már veszélyesnek ítélték meg, valamint utalt arra, hogy az ország bonitása egyre nehezebben tartható fenn⁷⁴. 1979-re a magyar gazdaság számára hitelezők száma nagyban megnövekedett, kevésbé a KGST, inkább a nyugati viszonylatban. A nyugati országok pénzügyi intézményei közül az NSZK és az amerikai bankok hiteleztek a magyar kormánynak leginkább, ahogyan azt az 5. számú táblázat is mutatja.

5. táblázat

Tőkés devizákban fennálló bruttó tartozásuk a különböző országok bankjaival szemben, 1978 végén⁷⁵

Országcsoport, ország	Hitelező bankok száma	Fennálló tartozás (millió dollár)
<i>Fejlett és közepesen fejlett tőkés országok együtt</i>	362	6758
NSZK	41	1788
USA	60	824
Franciaország	33	708
Ausztria	19	533
Japán	38	533
Anglia	41	496
Svájc	32	458
Olaszország	23	360
Kanada	11	261
Hollandia	13	225
Egyéb	51	552
<i>Olajexportőr országok (Irak, Kuvait, Líbia)</i>	14	536
<i>Egyéb fejlődő országok</i>	6	49
KGST	16	1265
Ebből a Szovjetunió	7	316
<i>Országokra nem bontott kötvénytartozás</i>		297
Összesen	398	8903

⁷⁴ Előterjesztés a Politikai Bizottságnak a nem rubel elszámolású külső forrásbevonás lehetőségeiről. MSZMP PB 1979. február 20. MOL 288. f. 5/766 ő.e. In: http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=18437&MT=1

⁷⁵ A táblázat adatainak forrása: MOL 288. f. 5/766 ő.e.

A rövid- és hosszú lejáratú hitelfelvétel lehetőségét az előterjesztés írói korlátozottan látták, amely nem fogja fedezni az ország hiteligényét. A többlet forrásaként két lehetőséget említ az előterjesztés, az egyik a szovjet pótlólagos pénzügyi védőernyő igénylése, amelyre nem igazán számíthatott már az ország, a másik lehetőség az IMF/VB tagság.

1979 márciusának elején látogatott Kádár János a Szovjetunióba, és találkozott Leonyid Brezsnyevvel. A gazdasági kapcsolatokat taglalva a szovjet pártfőtitkár biztosítottan látta a magyar fél által kért 800 millió rubeles keretet, s kész azt 200 millió rubellel növelni, a hosszúlejáratú hitelek törlesztését pedig elhalasztani, azonban a találkozó bírálta a magyar gazdaságpolitikát, amelynek köszönhetően túl magas az életszínvonal hazánkban.⁷⁶ A BW-i intézményekhez való csatlakozást továbbra sem támogatták, s a PB is úgy határozott, hogy a kérdés nem időszerű – annak ellenére, hogy az ország helyzete nem megnyugtató.

Az ötéves terv adott évi alakulását vették górcső alá 1979 májusában a PB ülésén. A magyar pénzügyi helyzet egyre aggasztóbban alakult, a konvertibilis valutában számított import a tervezett csökkenés helyett nőtt, és az ország adósságállománya is emelkedett. Ami az adósságcsapda felé mutató utat mutatta az annak a jelzése volt, hogy a közleplejáratú hitelek felvételével a lejáró hiteleket és az esedékes kamatot törlesztette az ország⁷⁷. A rövidlejáratú hitelek felvételére korlátozottak voltak a lehetőségek, így az ország devizatartalékai terhére törlesztettek, ezzel azok szintjét 20%-kal csökkentették. Júniusra a devizatartalékok tovább csökkentek a hiteltörlesztés, kamatfizetés és exportfinanszírozás miatt⁷⁸. Az első féléves trendet tekintve a külkereskedelmi mérleg hiánya az éves tervezett hiány 80%-át érte már el. 1979 szeptemberében újra terítékre kerültek a gazdaság helyzetével kapcsolatos kérdések. A PB elé került anyagban megerősítették, hogy bár a külkereskedelemben a konvertibilis valutában elszámolt exportot némileg sikerült növelni, s az importot csökkenteni, a szocialista relációban olyan fokú és összetételű import elmaradást tapasztaltak (mely értékét tekintve több mint 50%-ban a Szovjetuniótól nem érkezett meg), hogy azt részben nyugati forrásokból kellene majd pótolni. A magyar adósságállomány tekintetében az anyag továbbra is borúlátó. Az 1979-es évben a hitelfelvételi lehetőségek szűkültek az ország számára, miután a nemzetközi pénzügyi piacok a hitelfolyósítás feltételeként hat havi import finanszírozhatóságához kötötte a hitelképességet a szuverén adósok tekintetében.⁷⁹ Így az ország számára mintegy 500 millió dollárral kevesebb hitel igénybevétele volt lehetséges, mint amennyire szükséges

⁷⁶ Jelentés Kádár János és Leonyid Iljics Brezsnyev 1979. március 6-ai moszkvai tárgyalásairól - Az MSZMP PB 1979. március 20-ai ülése. MSZMP PB 1979. március 20. MOL 288. f. 5/768. ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=18716&MT=1

⁷⁷ Az 1979. évi népgazdasági terv végrehajtásának első negyedéves tapasztalatai. MSZMP PB. 1979. május 3. MOL M-KS 288. f. 5/771 ő.e.

⁷⁸ Az 1979. évi népgazdasági terv végrehajtásának helyzete. MSZMP PB 1979. június 12. MOL M-KS 288. f. 5/774 ő.e. In: http://www.digitarchiv.hu/faces/kereso.jsp?RADT_ID=2243

⁷⁹ BOTOS Katalin 2007.

lett volna (ez 2,3 milliárd dollárt tett volna ki).⁸⁰ A szóban forgó különbözetet a devizatartalékok terhére ki lehetett volna egyenlíteni, ám ekkor az anyag tanúsága szerint annak szintje veszélyesen mélyre (800 millió dollárra) süllyedt volna, amely 10-12 napi kifizetést fedezett volna. 1979 végére a nettó adósságállomány szintjét 7,3 milliárd dollárra tette a beszámoló.⁸¹

1979 végére látható volt, hogy az ország gazdasága adósságcsapdába került. A magyar helyzetre vonatkozó beszámolók adósságállományról, hitelfelvételről szóló részei sorra megismételték, hogy az ország nem tud annyi hitelt felvenni, amennyire szüksége lenne, a devizatartalék szintje pedig veszélyesen mélyre süllyedne, ha abból egyenlítené ki az ország a különbözetet. A dokumentumokban már az is felbukkant, hogy nem csupán a külkereskedelmi mérleg hiányát kell finanszíroznia az országnak hitelből, hanem a kamatok fizetésére is hitelt kell felvennie, egyre nagyobb mértékben. Az adósságcsapda bezárult az ország körül, a hitellehetőségek beszűkültek, az export/adósságszolgálat mutató komoly kockázatot jelzett.⁸²

A nyolcvanas évek változásai

A világpolitikai és világgazdasági helyzet a nyolcvanas évek elejére megváltozott. A világpolitikai helyzetet tekintve, a déntente addigi kedvező légköre eltűnt, s az afganisztáni szovjet beavatkozással elkezdődött a kelet-nyugati szembenállás új időszaka, a kis hidegháború. A második olajárrobbanás 1979-ben már egy általános világgazdasági recesszió küszöbén következett be. A kőolajexportáló országok nem tudtak olyan mértékben profitálni a megemelkedett olajárakból, mint korábban, külkereskedelmi aktívumaik fokozatosan megszűntek, s amikor az árak újra csökkentek, külkereskedelmi passzívvá váltak. Az olaj importja pedig a recesszió miatt visszaesett. Tovább romlottak a késztermékek és a nyersanyagok közötti cserearány mutatók, a fejlett ipari országok gazdasági növekedése is tovább lassult, valamint az általuk képviselt felvevőpiac szűkült. Az így kialakuló recesszió, amely 1979-1983 között volt jellemző a globális gazdaságra, mind a fejlett, a fejlődő és a fejletlen országokat is érintette. A tőkepiacok is érzékenyen reagáltak a kialakuló recesszióra. A hitelkínálat csökkenést mutatott, több fejlett ország restriktív monetáris politika felé fordult. A hitelfeltételek szigorodtak, a reálkamatlábak pedig nagymértékben növekedtek. A hitelkihelyezés iránya is megváltozott: a nyolcvanas évek elejétől a fejlődő országok helyett a fejlett országok felé irányult.⁸³

1981-1982-re a szocialista országok nemzetközi pénzügyi megítélése is romlott. Ahogyan az a korábbi fejezetekben olvasható, a nyugati hitelfolyósítók szempontjából a szocialista tömb országai jó adósok voltak, miután úgy vélték, hogy a Szovjetunió nem hagyja, hogy azok fizetésektelenné váljanak (szovjet pénzügyi védőernyő,

⁸⁰ A népgazdaság 1979 első félévi fejlődése; javaslat az 1980. évi népgazdasági terv irányelveire. MSZMP PB 1979. szeptember 11. MOL M- KS f. 288. 5/780 ő.e.

⁸¹ Uo.

⁸² BOTOS 2007.

⁸³ D'ANDREA TYSON 1986.

birodalmi tudat). Ez a hit 1981-ben megdőlt, amikor Románia bejelentette fizetéseképtelenségét, és adósságainak átütemezését kérte. Lengyelország is fizetéseképtelenné vált a szóban forgó évben, s az utolsó csepp a Jaruzelski-puccs volt 1981 decemberében, és a szükségállapot bevezetése. Mindezek oda vezettek, hogy a hitelpiac gyakorlatilag bezárult a szocialista tömb országai előtt, hitelembargó állt fenn velük szemben.⁸⁴ A szocialista tömb gazdasági problémát egyre komolyabban kezdték el vizsgálni Nyugaton a hidegháborús logika alapján is. Felfigyeltek arra, hogy a Szovjetunió nem tett semmit a két ország pénzügyi megmentésére, nem nyújtott védőernyőt feléjük. A szovjet gazdaság gyengesége is egyre nyilvánvalóbbá vált, importjának fizetése egyre komolyabb feladatot rótt a vezetésre. Elemzésekből kitűnt, hogy arra számítottak, hogy Moszkvának egyre kevesebb forrása lesz a tömbön belüli gazdasági támogatások folyósítására. Ugyanakkor nem számoltak azzal, hogy a védelmi kiadásokat csökkenték, vagy a központi vezetés által kül- és védelempolitikai szempontból fontosnak tartott területeken (pl. Afganisztán) lazítson.⁸⁵ Az 1981-es év a szovjet gazdaság számára nehéz év volt. A világpiacon a kőolaj ára csökkenni kezdett, ez pedig azt eredményezte, hogy az ország kevesebb konvertibilis valuta bevételhez jutott, mint előtte. Az exportbevételeket tovább csökkentette, hogy a Szovjetunióból szállított termékek iránt a nyugati kereslet csökkent. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelés is elmaradt a tervezettől – ezen a téren importra szorult Moszkva. Mindezek mellett a lengyel helyzet rendezésének elősegítése arra kényszerítette a brezsnyevi vezetést, hogy 1 milliárd dollár sürgősségi segínyt folyósítson Varsónak. Ezek a folyamatok, váratlan kiadások jelentősen csökkentették (az 1981 eleji 8,6 milliárd dollárról 3,6 milliárdra az év második felére) a külföldi bankokban lévő szovjet konvertibilis valuta tartalékokat.⁸⁶ Ezt a helyzetet látva, egyes amerikai körökben felvetődött annak ötlete, hogy gazdasági téren próbálják meg befolyásolni a keleti blokkot, a hitelek nyújtását különböző feltételekhez kötve – ugyanakkor ezen javaslatot tartalmazó anyag azt is tartalmazta, hogy ebben a nyugat-európai országok nem egyeznének bele valószínűleg.⁸⁷

Az IMF csatlakozás

A nyolcvanas évek aggodalomra okot adó helyzetben találták a magyar gazdaságot. A külkereskedelem rosszul alakult, az adósságállomány nagyban növekedett, a hitelek jelentős hányadát (mintegy 1/3-át) már nem a fizetési mérleg hiány kiegyenlítésére, hanem kamatfizetésre és adósságszolgálatra kellett felvennie az országnak. Mindezt kiegészítve azzal, hogy a nemzetközi gazdaságban is recessziós folyamatok zajlottak, a

⁸⁴ CSÁKI György: A fizetéseképtelenség határán. Beszélő, 5. évf. 1. szám. 1990.

⁸⁵ The Soviet Bloc Financial Problem as a Source of Western Influence. CIA Historical Review Program. 1982. április 8.

⁸⁶ The Soviet Bloc Hard Currency Problem and the Impact of Western Credit Restrictions. CIA, 1982. március 2.

⁸⁷ The Soviet Bloc Financial Problem as a Source of Western Influence. CIA Historical Review Program. 1982. április 8.

hitellehetőségek jelentősen beszűkültek, s a hitelek kamatai megemelkedtek, aggasztó helyzetet vázoltak fel a magyar gazdaság számára.

1980-ban már látszott, hogy a nemzetközi hitelpiacokon változás történt. Magyar szempontból kedvezőtlen lett az elmozdulás: a hitelfelvételi lehetőségek szűkültek, a bankok magasabb kamatra és rövidebb futamidőre adtak hitelt, ha a szigorodó feltételeknek megfelelt az adós⁸⁸. A felhalmozódott hitel nagysága is óvatosságra intette a hitelezőket a magyar féllel kapcsolatban. Ugyanakkor úgy tűnt, hogy a hitelezés a banki szektortól a nemzetközi szervezetek felé tolódik majd – a dokumentum szerint, a bankok e szervezeteken keresztül helyezik ki hiteleiket. Mindezeket figyelembe véve a beszámolóban újra felbukkant a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez való csatlakozás megfontolásának kérdése, s itt azt is megemlíti, hogy a nemzetközi helyzet abban az időszakban már kedvezőtlenebbnek bizonyult, mint korábban.⁸⁹ Az év első felében az ország külkereskedelme kedvezően alakult a nyugati viszonylatot tekintve. Az exportot sikerült növelni, míg az import csökkent, a tervezettnél megfelelően. A hitelfelvételt tekintve a magyar fél érezte azokat a folyamatokat, amelyekre korábban is utaltak, mégpedig a hitelkínálat szűkülését, s ezáltal a második féléves hitelfelvétel mennyisége bizonytalanná vált.⁹⁰ Az adósságcsapda bezárultára utal az, hogy 1981-re már azt prognosztizálták, hogy a felveendő közép- és hosszúlejáratú hitelek csupán az adósságszolgálat teljesítésére lesznek elegendők⁹¹. Mindezek ellenére 1980-ban nem került napirendre határozott formában az IMF/VB csatlakozás kérdése.

1981-re a PB elé került tervdokumentumok arra számítottak, hogy a külkereskedelmi mérleg helyzetét (konvertibilis valuta viszonylatban) sikerül javítani, az importot visszafogni, az exportot pedig megnövelni, tehát a külgazdasági egyensúly jól fog alakulni. Az első pillantásra optimista prognózist árnyalták azok a folyamatok, amiket már éreztek, mégpedig a hitellehetőségek beszűkülése, valamint a szocialista viszonylatban lebonyolított külkereskedelemben érezhető nehézségek (ti. a tervezettnél kisebb volumenű volt az import, aminek egy részét Nyugatról kellett pótolni), a világgazdasági recesszióból való lassú kilábalás a magyar gazdaság helyzetét is megnehezítették.⁹² A gazdasági kilátásokon rontott Brezsnyev és Kádár 1981 július 27-én a Krím-félszigeten tartott találkozója, ahol a szovjet főtitkár már jelezte, hogy a korábban ígért kőolaj szállítások volumenét a Szovjetunió nem lesz képes tartani. Ugyanakkor a lengyel nehéz gazdasági helyzet kapcsán utalt arra, hogy a sorozatos

⁸⁸ A VI. ötéves terv gazdaságpolitikai koncepciójának kidolgozása. MSZMP PB. 1980. február 19. MOL M-KS f. 288. 5/793. ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=17138&MT=1

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Az 1980. évi terv indulásának tapasztalatai. MSZMP PB 1980. június 10. MOL M-KS f. 288. 5/802 ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=17992&MT=1

⁹¹ A népgazdaság 1980 első félévi fejlődése, az 1981. évi népgazdasági terv kidolgozásának irányelvei. MSZMP PB 1980. szeptember 2. MOL M-KS f. 288. 5/808 ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=18558&MT=1

⁹² Az 1982. évi népgazdasági terv és állami költségvetés kidolgozásának irányelvei. MSZMP PB 1981. július 21. MOL M-KS f. 288. 5/831 ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=16427&MT=1

nyugati hitelfelvételek nem jelentenek megoldást a rossz pénzügyi szituációban lévő országok számára. A magyar pénzügyi, külkereskedelmi helyzetről tartott kádári beszámolóból világosan kirajzolódott, hogy komoly gondokkal küzd az ország. Egyrészt, a szovjet relációban fennálló külkereskedelmi deficit (cca. 1,7 plusz 1,5 milliárd rubel) kapcsán elhangzott, hogy azt nem képes kiegyenlíteni a magyar fél. Másrészt, a korábbi 1 milliárd rubeles ún. konszolidációs hitel törlesztésének prolongálását kérték, és kedvezőbb kamatot, ám a magyar javaslatot (10 éves futamidő, 3%-os kamat) a szovjet fél nem fogadta el (ők 5 éves futamidőben és 5%-os kamatban gondolkodtak). Emellett a magyar vezetés további 430 millió rubeles hitelt kért (árveszteség kompenzálására) 10 évre, 2%-ra, amely esetében a szovjetek elfogadták a futamidőt, de 4%-os kamatra adták a hitelt. Kádár elmondta azt is, hogy a magyar (nyugati relációban fizetett) adósságszolgálat meglehetősen megterhelő az ország számára, hiszen minden megtermelt 100 egységnyi jövedelemből 70 egység megy el ilyen célra. Felvetette a magyar fél azt is, hogy a fentiek fényében szüksége lenne az országnak arra, hogy a nemzetközi pénzügyi intézményekkel, a Világbankkal szorosabbra fűzze kapcsolatait (itt a tendereken való részvételre hivatkozott).⁹³ Ennek kapcsán meglepő fordulat következett a tárgyaláson: a szovjet fél nem reagált erre a felvetésre, nem kezdődött el a nyugati pénzügyi körök ostromozása, az IMF és Világbank rossz színben való feltüntetése. Ezt Kádár úgy értelmezte, hogy kvázi beleegyezett Brezsnyev a nemzetközi pénzügyi intézményekkel való szorosabb kapcsolat (tagság) ötletébe. Ennek fényében Havasi Ferenc és Lázár György megbízást kaptak arra, hogy az IMF, Világbank csatlakozás kapcsán kezdjenek előkészítő munkálatokat.⁹⁴ Szeptemberben számoltak be arról, hogy a VI. ötéves terv ideje alatt milyen külgazdasági körülményekkel számolnak. Az ország helyzete aggasztónak bizonyult. A külkereskedelmi mérleg mind szocialista, mind nyugati viszonylatban passzívumot mutatott. A szovjet importra, hitelekre a Krímben felvázolt helyzetnek megfelelően lehetett számítani, ami tovább rontotta a külkereskedelmi mérleget. A nemzetközi pénzpiaci helyzet kapcsán leírták, hogy a hitellehetőségek továbbra is szűkek, a hitelek lejáratára sem kedvezett a magyar gazdaságnak, és a korábbi 9% helyett 13%-os kamatra adták azokat. Ahhoz, hogy az ötéves terv fennmaradt ideje alatt az importot finanszírozni lehessen, az adósságszolgálatot teljesíteni tudja az ország, és az életszínvonal se csökkenjen, pótlólagos forrásra volt szükség a nemzetközi pénzpiacokon, s ezt a forrásbevonást az IMF-hez és Világbankhoz történő csatlakozást követően várták – így a két intézményhez való csatlakozás szükségessége világossá vált.⁹⁵ A két intézmény kapcsán a beszámoló pozitívan nyilatkozott, a PB döntése alapján azonban Moszkva tájékoztatása még napirenden volt. Végül az a döntés született, hogy a KB elé kell vinni a két intézményhez való csatlakozásunk ügyét, de közben az MNB képviselői már megkezdhatték a tárgyalásokat az IMF-el és a

⁹³ Kádár János és Leonyid Brezsnyev krími találkozója. MSZMP PB 1981. július 29. MOL M-KS f. 288. 5/832 ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=16652&MT=1

⁹⁴ Uo. Faluvégi Lajost és Marjai Józsefet is bevonták az előkészítésbe.

⁹⁵ A külgazdasági egyensúlyi helyzet várható alakulása a VI. ötéves terv időszakában. MSZMP PB 1981. szeptember 15. MOL M-KS f. 288. 5/836 ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=17196&MT=1

Világbankkal a csatlakozással kapcsolatos kérdésekről.⁹⁶ Az előzetes tárgyalásokat az MNB meg is kezdte, s októberben már a csatlakozás feltételeit tárgyalták. Az MSZMP KB október 22-én tárgyalta a két intézményhez való csatlakozás kérdését.⁹⁷ A vitában a gazdasági szükségszerűségek számbavétele mellett komoly kérdés volt, hogy a szovjet fél mit reagálna egy esetleges csatlakozási kérelem ötletére. A vitából már az derült ki, hogy a magyar gazdasági helyzet miatt elkerülhetetlen az IMF tagság, a szovjet felet pedig biztosítani kell a magyar vezetésnek a támogatásáról. Az 1981. október 27-én tartott PB ülésen már arról esett szó, hogy a magyar IMF és VB csatlakozásról tájékoztassák a Szovjetuniót levélben, mégpedig november elején. Végül a magyar vezetés 1981. november 4-én küldte meg azt a hivatalos levelet az IMF és VB felé, amelyben kérte, hogy a két intézmény vegye fel az országot tagjai közé. A levél küldésével egy időben tájékoztatták a többi szocialista országot, köztük a Szovjetuniót is.

1981. november 10-én számoltak be a gazdaság helyzetéről. Ebből már világossá vált, hogy a magyar gazdaság pótlólagos hitelfelvétel nélkül a csőd szélére kerül, adósságszolgálatát nem tudja teljesíteni. Az anyagban szerepelt, hogy a külgazdasági feltételek nem javultak, megemlítésre került, hogy a szovjet kőolaj szállítások jócskán el fognak maradni a tervezettől (ezt már jelezte Brezsnyev 1981. augusztus 27-i levelében). A beszámoló a devizatartalékok folyamatos csökkenését is jelezte, s azt, hogy a magyar adósságszolgálat értéke 1982-ben 2 milliárd dollár, amit csak hitelből tudna az ország finanszírozni – ennyi hitelt viszont nem kapna a nemzetközi hitelpiacokon⁹⁸. Ezzel párhuzamosan folytak a tárgyalások az IMF-fel, a csatlakozással kapcsolatos tennivalók is előkerültek.

1981. november 24. és december 10. között tartózkodott az IMF delegációja Magyarországon, ahol felmérte a magyar helyzetet. A jelentés alapján a szervezet a magyar tőkerészesedést 420 millió dollárban állapította meg. Ezt az összeget a csatlakozást követő 6 hónapon belül kellett befizetni, 21,7%-át (90 millió dollár) konvertibilis valutában, a fennmaradó részt pedig az MNB elkülönített forintszámlájára kellett utalni. Végül a magyar tőkerészesedés 375 millió SDR (407 millió dollár) lett, és 88 millió dollárt kellett befizetni. Az 1982. május 11-i csatlakozást követően az ország a J. de Groote belga ügyvezető igazgató által vezetett országcsoportba került. A Világbankhoz való csatlakozást követően a tőkerész (250 millió dollár) 10%-át ugyancsak rendezni kellett, ebben az esetben 2,5 millió dollárt és 22 millió forintot. Az ország 1982-ben már olyan rossz helyzetbe került, hogy a tőkerész befizetéséhez szükséges konvertibilis valuta összeget nem tudta összeszedni – a kínaiaktól tudott az ország 100 millió dollár kölcsönt felvenni, hogy a tőkerészt befizesse⁹⁹. Az IMF által

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ A VI. ötéves terv pénzügyi egyensúlyával kapcsolatos időszerű kérdések. (Javaslat a Nemzetközi Valuta Alaphoz és a Világbankhoz való csatlakozásra) MSZMP KB 1981. október 22. (MOL M-KS 288 f. 4 cs. 181-182. ő. e. In: HONVÁRI –TORDA 2009.

⁹⁸ Az 1982. évi népgazdasági terv és állami költségvetés irányelvei. MSZMP PB 1981. november 10. MOL M-KS f. 288. 5/840 ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=16971&MT=1

⁹⁹ NAGY 2007.

nyújtott hitelre még várnia kellett az országnak, így áthidaló megoldásként a bázeli székhelyű BIS nyújtott hitelt.

Magyarország 1982-re a fizetéseképtelenség határára sodródott, amelyből az IMF csatlakozás, majd az azt követően felvett hitel nyújtott kilábalást. A súlyos helyzetet mutatja az is, hogy a adósságszolgálati ráta (<közép- és hosszúlejáratú hiteltörlesztés + kamatfizetés>/export) erre az időszakra 40-42% körüli szintre emelkedett. Ezt a helyzetet tovább súlyosbította, hogy 1981 második felétől az MNB-nél elhelyezett rövidlejáratú külföldi betétek fokozatosan kivonásra kerültek, és nem pótolták azokat. 1981-től 1982 első negyedévéig 1,4 milliárd dollárnyi betét került kivonásra, ennek harmada arab (líbiai, iraki) tőke volt, de jelentős volt a japán, a nyugat-európai és kelet-európai bankok forráskivonása is.¹⁰⁰ Maga a betétkivonás az IMF felvételi kérelem beadását követően némileg lassult, de nem állt meg. Az ország devizatartalékai is jelentősen lepadtak, miután 1982 első negyedévében az adósságszolgálat egy részét azok terhére kellett kiegyenlíteni, miután elegendő hitelhez nem jutott a kormány. Ez azt eredményezte, hogy a szóban forgó időszak végére 570 millió dollár volt a devizatartalék (1981 januárjában még 2,2 milliárd dollár volt), ebből csupán 100 millió dollár volt likvid, ami 2-3 napi fizetési kötelezettség teljesítéséhez volt elegendő.¹⁰¹ Mindezeket látva, az IMF tagság, a hitel, és az azt követő bizalom növekedés megakadályozta, hogy az ország fizetéseképtelenné váljon.

Összegzés

Magyarország hosszú utat bejárva, 1982 májusában vált az IMF, júniusban a Világbank tagjává. A csatlakozás kísérleteit számba véve elmondható, hogy az első, a negyvenes évek második felében történt tapogatózás még nem volt időszerű, majd a békeszerződés hatályba lépését követően a hidegháborús logika, a két szuperhatalom rivalizálása, a tömbök megszilárdulása már nem tette lehetővé, hogy az IMF/VB tagság valóra váljon. A hatvanas évek elején a nyugati oldalon merült fel, hogy a magyar csatlakozás előnyös lehetne – bár itt meg kell említeni, hogy a hidegháború alakulása szempontjából ez még korai felvetés volt. A törekény enyhülés időszakában, 1966-ban az MNB vetette fel a két intézményhez való csatlakozás kérdését, amelyet komolyan tárgyaltak 1967-ben is a magyar vezetésben. Itt fontos kiemelni, hogy ekkor még nem volt gazdaságilag rossz helyzetben Magyarország, az IMF/VB csatlakozás kapcsán az elsőség pozitívuma (az ország lett volna az első a szocialista tömbből – Jugoszlávián kívül – amely taggá válik) mellett a világbanki tagsággal potenciálisan megnyíló piacok (a szervezet beruházásaiban való részvétel a harmadik világban) játszott inkább szerepet. Azonban ezt a kísérletet a szovjet ellenvélemény megakasztotta.

A hetvenes évek változást hoztak Magyarország számára. Az évtized elején, 1973-ban felmerült ugyan az IMF tagság, de szovjet negatív megítélés miatt le is került a

¹⁰⁰ Magyarország nemzetközi pénzügyi helyzetének alakulása. MSZMP PB 1982. április 14. MOL M-KS f. 288. 5/851 ő.e. In:

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=22816&MT=1

¹⁰¹ Uo.

napirendről, egészen 1978-ig. Az eltelt öt év folyamatai azonban kezdtek árnyékot vetni a magyar gazdaság állapotára. Az eladósodás egyre növekedett, az olajválság rosszul érintette az országot. 1978-ban újra elővették az IMF csatlakozás kérdését tekintettel arra, hogy a külkereskedelem tekintetében cserearány romlást tapasztalt a magyar fél, mindkét oldalon, valamint az ország eladósodottsága aggasztóan nőtt a tervekhez képest. A tagság kérdése azonban ekkor is lekerült a napirendről, a szovjet hitelnek köszönhetően.

A hatodik ötéves terv időszaka azonban aggasztó fejleményeket hozott magával. A nemzetközi gazdasági folyamatokat tekintve, a második olajár robbanás komoly recessziót okozott, a hitellehetőségek beszűkültek, a hitelek megdrágultak. Az ország 1979-ben adósságcspdába került, amely 1980-ban folytatódott, és fokozódott: az újabb hitelek felvételére egyre inkább azért volt szükség, hogy az esedékes adósságszolgálatot Magyarország teljesíteni tudja. A helyzet 1981-ben teljeseedett be, amikor a hitellehetőségek jelentősen apadtak, nem jutott volna annyi hitelhez az ország, amennyi az 1982-es adósságszolgálat teljesítéséhez szükséges lett volna. Emellett a devizatartalékok szintje is leapadt, és volt időszak, amikor csupán 2-3 napi fizetési kötelezettségnek tudott volna eleget tenni az ország. A devizatartalékok csökkenését az is okozta, hogy külföldi bankok jelentős rövid lejáratú betétmennyiséget vontak ki az országból, nem újították meg azokat. A magyar bonitásnak emellett az sem tett jót, hogy a szocialista tömb jó adós képe megingott a román, majd lengyel fizetésképtelenség bejelentésének köszönhetően. Amikor felvetődött ebben a helyzetben az IMF tagság, akkor ez már a fizetésképtelenség elkerülésének zálogát jelentette, különösebb ideológiai megfontolásokat nem lehetett volna figyelembe venni. A szovjet fél ekkor már nem fejezte ki nemtetszését a döntéssel kapcsolatban. A brezsnyevi vezetés már az 1981-es krími találkozón sem reagált negatívan annak pedzegetésébe, hogy a magyar fél fontolgatja a nemzetközi pénzügyi intézményekkel való kapcsolatok szorosabbra fűzését. A korábban birodalmi logikaként, vagy pénzügyi védőernyőként aposztrofált jelenség ekkorra kimerült. A szovjet gazdaság is nehéz helyzetbe került a nyolcvanas évek elejére, nem volt már gazdasági ereje ahhoz, hogy a baráti országok gazdaságát is finanszírozza. Erre utalt az is, hogy 1981-ben már jelezték, hogy nem tudják tartani a kőolajszállításokat, és a magyar félnek nyújtandó hitel kapcsán is szigorúbb feltételeket szabtak, valamint a feljük irányuló magyar export növelését szerették volna. Mindenesetre, a rosszallás elmaradása egyrészt a hidegháborús szovjet birodalom meggyengülését is jelezte, valamint gyakorlatilag zöld utat adott a magyar félnek a csatlakozás kapcsán.